

VROUWENPIJN EN MANNENPLEZIER

Over de antifeministische wortels van sadomasochisme in de *Belle Epoque*

Jan Verplaetse¹

SUMMARY – *Male pleasure and female pain: the antifeminist background of sadomasochism in Belle Epoque France.* A recurring criticism of sadomasochism concerns its misogyny. A male sadist/female masochist scheme is considered as an imitation of conventional gender roles; a female sadist/male masochist scheme is viewed as a maladaptive behavioural consequence of an increasing formal equality between men and women. This historical essay describes the points of contact between sexual theory and sadomasochistic practices on the one side and antifeminist opinions, arguments and strategies on the other hand. It will suggest that (i) theories on male sadism/female masochism were connected to ‘scientific’ antifeminist attempts to prove male superiority, (ii) female sadism/male masochism fantasies were linked with widespread turn-of-the-century opinions about hidden female criminality, (iii) although male masochists attributed their sexual pleasures to a threatening feminism, there is no evidence that this attribution had any political or ideological significance.

Inleiding

“Het beroep van de vrouw is het huwelijk waarin zij het ambt uitoefent van moeder, huisvrouw, vriendin van de man en opvoedster van de kinderen”². Zo begint een tirade van Richard von Krafft-Ebing tegen het meisjesonderwijs dat door teveel “mannelijke” leerstof geen rekening houdt met die “beroeps-plichten” van de negentiende-eeuwse vrouw. Als arts vindt Krafft-Ebing het zijn vaderlijke plicht te waarschuwen voor de ziekelijke gevolgen van de vrouwenemancipatie. De vrouw die de private huiselijke sfeer verlaat zal zich onbevredigd en gefrustreerd voelen. Het is diezelfde Weense arts Krafft-Ebing die als eerste de verschijnselen sadisme en masochisme benoemt, uitvoerig beschrijft en er verklaringen voor aanreikt. Wie beide geschriften leest, stelt zich vragen over hun onderlinge verbanden, met name: hoe sadomasochisme en antifeminisme zich tot elkaar verhielden? Een beschrijving van de raakvlakken tussen politieke realiteit en seksuele theorie, tussen ideologie en pornografie is het doel van deze bijdrage.

¹ Auteur is wetenschappelijk assistent bij de vakgroep *Grondslagen en geschiedenis van het recht* van de Universiteit Gent.

² Geciteerd in Heinrich Ploss & Max Bartels, *Das Weib in der Natur- und Völkerkunde* (Leipzig: Grieben, 1913, 10te sterk vermehrte Auflage, oorspr. 1891, p. 67). Krafft-Ebing waarschuwt nog dat “een grote meerderheid van krijgshaftige vrouwen gevaar lopen (...) want ernstige zenuwziekten bedreigen vrouwelijke beampten, boekhoudsters, postbedienden, kantoorbedienden, telegrafistes” (p.68-69).

Alle seksuologen brachten perversies zoals sadisme en masochisme in verband met toenmalige maatschappelijke gebeurtenissen. Freud moet zowat de eerste zijn geweest die afwijkend seksueel gedrag in de private ruimtes van het gezin plaatste. Vanaf Krafft-Ebing tot Emile Laurent, en later ook nog bij Magnus Hirschfeld, zijn seksuele perversies altijd verbonden met de ruimere sociale context. Anders gezegd, er is een nauwe relatie tussen verstoorde seksualiteit en storende politieke actualiteit. Het maatschappelijke drama waarnaar men in de theoretische en pornografische literatuur verwijst is de *Frauenfrage* of de ideologische strijd tussen feministen en antifeministen over het statuut van de vrouw. Die politieke strijd tussen de geslachten was aan het einde van vorige eeuw in alle hevigheid losgebarsten en zal in onze eeuw voor een ware gender-revolutie zorgen. We zullen de dubieuze rol onderzoeken die het wetenschappelijke onderzoek naar sadisme en masochisme in die strijd heeft gespeeld en we zullen de verbanden ontrafelen tussen de masochistische subcultuur en de antifeministische tactieken waarmee men de emancipatie van de vrouw wou tegenhouden.

Dat de seksuologie en de pornografie van de Belle Epoque sterk verweven zijn met het vrouwenvraagstuk is niet nieuw³. Hoewel onderzoek naar de historische wortels van het sadomasochisme zich veelal beperkt tot een geschiedenis van de institutionele vormen van sadisme en masochisme –denk hierbij aan lijfstraffen in kostscholen, gevangenissen, gezinnen, op het werk –, hebben enkele historici geprobeerd om sadomasochisme eens niet te zien als het gevolg van een pak slaag tijdens de kindertijd, maar als het resultaat van de angsten, frustraties en passies die appelleren aan de zich wijzigende maatschappelijke verhoudingen tussen man en vrouw. Ze hebben getracht een sociologische eerder dan een psychologische verklaring van het sadomasochisme te bieden. Wij volgden eveneens die sociologische weg, maar met een verschillende bagage. We lazen behalve seksuologische werken ook enkele unieke pornoliteraire uitgaven; we noteerden behalve de misogynie opvattingen van psychiaters ook die van criminologen; we gaven wat meer aandacht aan de wetenschappelijke legitimaties van mannelijke en vrouwelijke superioriteit die we in de masochistische subculturen terugvonden; en we onderzochten ook de vaak verwaarloosde Franse seksuologische studies. Overigens vormt Frankrijk het decor van onze beschrijving en beschouwen we Parijs als een *pars pro toto* van een Belle Epoque-cultuur die men in alle grote Europese steden aantrof.

³ Bram Dijkstra heeft in zijn briljante studie *Idols of perversity: fantasies of feminine evil in Fin-de-siècle culture* (New York: Oxford University Press, 1986) gewezen op verbanden tussen antifeminisme, seksuologie en sadomasochisme, maar concentreerde zich vooral op de beeldende kunsten. Jan Aarts behandelde in zijn artikel 'Hyena's, panters en andere vrouwen: Duitse seksuologen in het fin de siècle en hun receptie van Sade', *Bzzletin*, (1981, p. 29-36) dezelfde thematiek, maar beperkte zich in zijn overigens erg vage analyse tot de Duitse seksuologie. Vernon Rosario heeft in zijn *The Erotic Imagination: French histories of perversity* (New York: Oxford University Press, 1997) de Franse denkbeelden over sadisme en masochisme wel behandeld maar erg summier. Historische studies waarin het negentiende-eeuwse sadomasochisme gezien wordt als het gevolg van reëel geweld zijn onder meer Gibson L., *The English vice: beating, sex and shame in Victorian England* (London: Duckworth, 1978) en Fürstauer J., *Neue illustrierte Sittengeschichte des bürgerlichen Zeitalters* (Stuttgart: Hans Günther, 1967).

Wie in deze bijdrage naar definitieve conclusies zoekt, moeten we ontgoochelen. We hebben ons beperkt tot het beschrijven van de raakvlakken tussen de antifeministische ideologie en de sadomasochistische verbeelding. Harde bewijzen voor markante stellingen zal de lezer er niet vinden. Dat de seksuologische reflecties over sadomasochisme passen in een antifeministische strategie of dat het succes van masochistische subculturen in de Belle Epoque samenhangt met de tanende mannelijke suprematie; die stellingen worden gesuggereerd maar niet zwart op wit bewezen. Veeleer hebben we gepoogd om de meerduidige realiteit van de politieke en erotische fantasieën van de Franse burger aan het einde van vorige eeuw te beschrijven. Het was ons meer te doen om associaties en verbanden die ontstaan uit anekdotes en voorbeelden dan om eenduidige causaliteiten die we de lezer dan ook niet kunnen presenteren.

1. De oorlog der geslachten

We trappen een open deur in als we stellen dat het lot van de negentiende-eeuwse vrouw niet benijdenswaardig was. Toch moeten we het er nogmaals over hebben willen we die oorlog der geslachten goed begrijpen. Het onderscheid tussen beide geslachten was gebouwd op een "volledige complementariteit van rollen, taken en leefruimte"⁴. De getrouwde, consumptieve vrouw was ingekapseld in de private levensfeer van gezin en huiskamer, terwijl de gehuwde, productieve man de vrijheid had om naar eigen goeddunken de publieke ruimte te betreden: "A la femme, la maison; à l'homme, la place publique", zo had de misogynie anarchist Pierre Joseph Proudhon instemmend bevestigd over de scheiding van de respectieve leefruimtes die overigens door de toenemende industriële productiewijze en de daarbij horende architecturale splitsing van woning en fabriek steeds groter was geworden. Met het huwelijk verloor het meisje niet alleen haar meisjesnaam, ze werd eigenlijk bezit van de man die haar in'ruil voor algehele gehoorzaamheid, die hij overigens *manu militari* kon afdwingen – de jaloerse Clemenceau liet op die manier zijn Amerikaanse echtgenote arresteren – maar waarvan sommigen toch geloofden dat ze die zelf verkoos en ervan genoot, "bescherming" verschuldigd was. Terwijl feministen die afhankelijkheid en isolatie typeerden als "voor het mannelijke geslacht alle vrijheden, voor het vrouwelijke geslacht alle verboden"⁵, beschouwde de meerderheid van mannen die opdeling als een

⁴ Zie Michelle Perrot, 'Buiten de cirkel', in Duby G. & Perrot M. (eds.), *Geschiedenis van de vrouw: de negentiende eeuw* (Amsterdam: Agon, 1993, vert. van *Storia delle donna in occidente: L'ottocento*, Laterza, Roma, 1991). Behalve naar de andere bijdragen in dit werk verwijzen we naar McMillan J.F., *Housewife or harlot: the place of women in French society 1870-1940* (Brighton: The Harvester Press, 1981), naar meerdere hoofdstukken over de vrouw in Robert Tombs., *France 1814-1914* (London & New York: Longman, 1996) en ook naar het wat oudere werk onder redactie van Pierre Grimal, *Histoire mondiale de la femme: sociétés modernes et contemporaines* (Paris: Nouvelle librairie de France, 1965, p. 102-103 & 297-298).

⁵ Jacques Lourbet, *Le problème des sexes* (Paris: Giard & Brière, 1900, p. 83-84). Dit boek is een gedeeltelijke herwerkte versie van zijn vier jaar tevoren gepubliceerde *La femme devant la science contemporaine* (Paris: Alcan, 1896)

historisch universeel gegeven. Dat de Griek zijn vrouw verborg in het *gynaecium* en de Moslim ze opsloot in zijn harem zag de man als een bewijs voor haar natuurlijke afhankelijkheid en haar onvermogen om zonder hem te functioneren. De echte reden om de moeder-vrouw in de huiselijke ruimte op te sluiten en geheel afhankelijk te maken van de wil van de vader-man, was wellicht de angst dat hij de kinderen van een minnaar zou opvoeden.

De inkapseling van de vrouw in de private ruimte maakte van het moederschap de ultieme zingeving die scherp contrasteerde met het publiek ambt waarop de echtgenoot zich mocht verheugen. Voor vele Franse mannen was, zoals Edmond Perrier, directeur van het Parijse *Musée national d'histoire naturelle*, het stelde "de gezonde en normale vrouw in essentie een moeder". Het was die vrouw-moeder die de echtgenoot-vader zich vanaf de eerste huwelijksnacht toe-eigende⁶. Aangezien de verovering en bezitneming mannelijke initiatieven waren, was zij op seksueel gebied het passieve, ontvangende en afwachtende element en was hij het actieve, sturende en veroverende element. Niet iedereen ging zo ver als Proudhon die meende dat "de man het sperma produceerde om nieuw leven te wekken, terwijl de vrouw slechts (...) een soort vaas was waar het sperma een voor zijn ontwikkeling gunstige omgeving vindt"⁷, toch was de idee van een ongelijke erotische behoefte van man en vrouw vrijwel algemeen. Veel mannen leken niet beter te weten dan dat het moederschap de enige seksuele behoefte van vrouwen was. Het populairste anticonceptiemiddel onder de lagere klassen, met name de *coïtus interruptus*, lijkt wel het perfecte symbool van die doorgedreven afhankelijkheid die de afwachtende en onderaan liggende vrouw in de slaapkamer ervoer.

De Franse Code Civil (1804) was de juridische implementatie van die isolatie, afhankelijkheid en onbekwaamheid van de vrouw en werd het voornaamste mikpunt van het negentiende-eeuwse feminisme in zijn strijd voor formele gelijkheid. Behalve absolute gehoorzaamheid in ruil voor bescherming, het beruchte artikel 213, voorzag het wetboek onder meer in de volgende discriminerende regelingen: ze moest voor zowat alle financiële transacties, ook die met haar eigen vermogen, de toestemming van haar man vragen, wat ook gold voor allerlei andere engagementen zoals reizen, studeren of een baan bemachtigen; ze kon haar eigen minderjarige kinderen na de dood van haar echtgenoot aan haar schoonfamilie verliezen; voor overspel werd ze strenger gestraft dan haar man die men maar veroordeelde als zijn minnares zich nog in het echtelijke huis bevond – overigens mocht zij gedood worden als haar echtgenoot haar op heterdaad betrapte. Voor het einde van de eeuw had men enkele wetten aangepast, zoals de herinvoering van de scheiding (1884) die na de Revolutie bestond maar tijdens de Restauratie in 1816 was afgeschaft, het verval van de verschillende strafmaat voor overspel (1884) en het recht om in burgerlijke zaken te getuigen (1893). Ook kon de Franse vrouw vanaf 1891 een spaarrekening op eigen naam openen en had ze vanaf 1907 een gelijkwaar-

⁶ Edmond Perrier, *La femme dans la nature, dans les mœurs, dans la légende, dans la société* (Paris: Bong, 1910, p. 12).

⁷ Geciteerd in Louis Fiaux, *La femme, le mariage et le divorce: étude de physiologie et de sociologie* (Paris: Baillière, 1880, p. 77).

dig recht over haar minderjarige kinderen. Maar ook na de eeuwwisseling bleef men grotendeels vasthouden aan het principe van *l'autorité maritale* en *l'incapacité de la femme*.

In de publieke arena van politieke en economische belangen was de vrouw geenszins welkom. Luid protest weerklonk bij iedere poging om de vrouw meer macht te geven. Voor de meeste mannen "veronderstelde de perfecte samenleving geenszins een gelijkheid van man en vrouw die door de natuur verschillend waren geschapen, zelfs geen gelijkaardig onderwijs"⁸. Hardnekkig was het sentimentalistische idee dat stemrecht van vrouwen lelijke, onvruchtbare oude vrijsters zou maken en totaal onaanvaardbaar was de gedachte dat prostituees volksvertegenwoordigers konden kiezen. Bovendien bleef men maar herhalen dat stemmen niet zozeer een recht maar een functie was, zoiets als zetelen in een jury, waarvoor onder meer het verrichten van legerdienst in het militaristische, zich op Pruisen wrekende Frankrijk een *conditio sine qua non* was – waarop suffragettes zich afvroegen waarom moederschap van toekomstige Franse militairen geen even belangrijk criterium kon zijn. Net zoals in België leefde ten slotte de vrees dat Franse vrouwen gezien hun grotere religiositeit en beïnvloedbaarheid voor het irrationele woord Gods zouden stemmen zoals hun monarchistische biechtvaders, wat voor de jonge republikeinse machthebbers niet bepaald een mooi electoraal vooruitzicht was.

Op economisch vlak stelde zich een gruwelijke tegenstelling tussen het burgerlijke vrouwenideaal en de nieuwe sociale realiteit. Enerzijds mag de consumptieve vrouw de cirkel van het huishouden niet verlaten om buitenshuis, in de publieke sfeer, goederen te produceren. Zoals Jules Simon het onomwonden stelde "een vrouw die gaat werken is niet langer een vrouw", maar verliest door haar contact met de proletarische moraal haar vrouwelijkheid. De arbeidster wordt in het slechtste geval geïnterpreteerd als een publieke vrouw die de opdringerige seksuele intimiteiten van medewerkers, meestergasten en bazen maar moet verdragen; in het beste geval als een seizoenarbeidster die tijdelijk deelneemt aan het productieproces om later naar haar huishouden terug te keren. Anderzijds verplichtten industriële vooruitgang en economische crisissen vrouwen uit lagere klassen in fabrieken en manufacturen te werken. Onderbetaald, want haar loon beschouwt men als extraatje boven op haar huishoudgeld, zou ze het mannenwerk devalueren en de salarissen doen dalen. Syndicale organisaties verzetten zich heftig tegen het lidmaatschap van vrouwen ondanks hun erg actieve rol tijdens stakingen en sociale acties. Een feministe klaagt omstreeks 1913 dat "de arbeidster niet alleen vecht tegen het patronaat maar dat even zo wrede, misschien zelfs wredere tegenstand afkomstig is van de mannelijke concurrentie in het proletariaat"⁹. De mannelijke burgerij reageert gelijkaardig op vrouwen die poogden tot hun kringen door te dringen. Jeanne Chauvin, de Franse Marie Popelin, moet vier jaar strijden om als advocate tot de balie te kunnen toetreden.

⁸ Perrier, *op. cit.*, p. 390.

⁹ Geciteerd in Albistur M. & Armogathe D., *Histoire du féminisme français du moyen âge à nos jours* (Paris: éditions des femmes, 1977, p. 362).

Antifeministen zoals Emile Faguet roepen in *Journal des Débats* moord en brand als men mannelijke beroepen dreigt open te stellen voor vrouwen. "De toelating van de vrouw tot mannelijke beroepen", zo stelt Faguet, "is een teken, zelfs misschien de oorzaak van een omvangrijke, nationale degeneratie"¹⁰. Het wordt een geijkte methode van het Franse antifeminisme om de oprukkende vrouwenemancipatie als een nationale epidemie te zien, en dit alles onder het mom van Paul Strauss' motto "La patrie d'abord, humanité ensuite"¹¹.

Feministisch verzet tegen de onderwerping van de vrouw aan het gezag en de macht van de man heeft in Frankrijk gedurende de hele negentiende eeuw bestaan, maar het is pas "tegen het laatste kwart van de negentiende eeuw dat het vrouwenvraagstuk de voornaamste plaats in het Franse politieke discours innam"¹². Ook in andere landen zoals Duitsland en Engeland was door de industriële vooruitgang, nieuwe technologieën, de groeiende welvaart, oprichting van politieke partijen en burgerlijke verenigingen en de exponentiële groei van de schrijvende journalistiek de strijd voor meer gelijkheid tussen man en vrouw rond die tijd een veelgehoord politiek thema. In Frankrijk telt men tussen 1871 en 1914 35 feministische publicaties waaronder 18 kranten zoals *La Fronde* van Marguerite Durand die in 1897 in een oplage van maar liefst 200.000 exemplaren verschijnt. Ook in andere kranten en tijdschriften zoals *Revue des Deux Mondes* of *Revue Blanche* vindt men tribunes over de vrouwenemancipatie en ontelbare literaire producten (romans, toneelstukken, novellen) geven een artistieke verwerking van de kwestie. Onontbeerlijk voor de verspreiding van de toenmalige feministische boodschappen waren de feministische congressen, met regelmaat gehouden tussen 1878 en 1913, waarop nationale en internationale beroemdheden verwelkomd werden en de oprichting van *Le Conseil national des Femmes Françaises* (1900) en van de *L'Union Française pour le Suffrage des Femmes* (1909) die aanleunde bij de Angelsaksische *International Woman Suffrage Alliance*. Al die initiatieven moeten aantonen dat de Franse vrouwenbeweging in die vooroorlogse periode niet alleen tot een solide organisatie uitgroeide maar tevens een invloedrijke politieke factor werd.

Het ideologische spectrum van Franse feministische en antifeministische fracties was erg breed en oversteeg breuklijnen die het negentiende-eeuwse politieke landschap vorm hadden gegeven. Net als klerikale monarchisten promoten vele seculiere en liberale republikeinen het patriarchale ideaal van *la citoyenne au foyer*¹³. Bovendien waren er de erg gematigde standpunten van het 'familiale' en 'solidaristische' feminisme die onder socialistische en katholieke

¹⁰ Emile Faquet, *Journal des débats*, 12 december 1895, p. 2.

¹¹ Paul Strauss, 'La puériculture avant la naissance', *Revue des revus*, 15 januari 1900, p. 140.

¹² Zie Karen Offen, 'Depopulation, nationalism, and feminism in Fin-de-Siècle France', in *American Historical Journal*, 1984, p. 648-676. Voor geschiedenis van het Franse feminisme verwijzen we naar Albistur M. & Armogathe D., *Histoire du féminisme français du moyen âge à nos jours* (Paris: éditions des femmes, 1977), Hause S.C. & Kenney A.R., *Women's suffrage and the social politics in the French Third Republic* (Princeton: Princeton University Press, 1984), Moses C.G., *French feminism in the nineteenth century* (Albany: State university of New York Press, 1984).

¹³ Voor een overzicht van het Franse antifeminisme, zie Christine Bard (ed.), *Un siècle d'antiféminisme* (Paris: Fayard, 1999) vooral het hoofdstuk 'Les antiféministes de la première vague' (p.41-69) van Christine Bard.

vrouwen veruit het populairst waren maar die nu erg conservatief zelfs "anti-feministisch" overkomen. Denken we aan Louis Bridel die in 1893 verklaart dat we de vrouw inderdaad beter moeten beschermen door haar rechten te geven maar dat "de ware feministen de vrouw onder geen beding van haar natuurlijke roeping willen wegtrekken"¹⁴. Die indruk van "antifeminisme" wordt wellicht verklaard door het feit dat vele eisen van het radicale maar destijds marginale 'integrale' of 'individualistische' feminisme, dat streefde naar volledige gelijkheid tussen man en vrouw, nu vanzelfsprekende verworvenheden zijn geworden¹⁵. Toen gold een andere realiteit met in het politieke middenveld een soort half-patriarchaal, half-vrouwvriendelijk feminisme waarvan gehoopt werd dat het de Franse republikeinse burgerlijke gezinnen niet zou verscheuren.

Hoe meer men opschoof naar de polen van het ideologische, door de *question de la femme* opgedeelde landschap, hoe meer verzoening uitgesloten was. De Berlijnse schrijfster Hedwig Dohm merkt over die polarisatie op dat "het vrouwenvraagstuk tegenwoordig een acuut probleem is geworden. Aan de ene zijde worden de eisen radicaler, aan de andere zijde wordt de verdediging heftiger"¹⁶. Mannen voelden zich bedreigd en spraken expliciet over een oorlog tussen de geslachten. Zo schrijft Jules Bois voor de *Revue Blanche* in 1896 een artikel onder de titel 'La bataille des sexes', beschouwt Emile Faguet de oprichting van *La Fronde* als een regelrechte oorlogsverklaring en is Edmond Perrier ervan overtuigd dat "de onderdrukking van het mannelijke geslacht" de ultieme feministische *revendication* is¹⁷. De protestacties van de suffragettes, met name het weigeren om nog langer belastingen te betalen, het onderbreken van de plechtigheid van het burgerlijke huwelijk of het verbranden van de Code Civil op de Parijse Place Vendôme en het heimelijk gaan kiezen of verkiesbaar stellen van vrouwen, interpreteert de mannelijke burgerij als brutale provocaties. Voor hen waren die acties van het radicale feminisme, hoe marginaal het ook was, een *preview* van een toekomstige oorlog der geslachten. Enkele bikkelharde confrontaties verscherpten de tegenstellingen nog. Als Alexandre Dumas junior in 1872 naar aanleiding van de zaak Du Bourg, een voor velen ten onrechte veroordeeld man die toegaf zijn overspelige vrouw te hebben vermoord, zijn pamflet *L'Homme-Femme* verspreidt waarin hij mannen oproept om niet te aarzelen hun plagerige, onbetrouwbare vrouwen om te brengen, krijgt hij lik op stuk. Maria Deraismes, die vanaf 1869 met Léon Richer de krant *Le droit des femmes* uitgaf, argumenteert in haar repliek *Eve*

¹⁴ Zie Offen, *op. cit.*, p. 657.

¹⁵ Het 'individualistisch' of 'integraal' feminisme was, in tegenstelling tot Engeland waar suffragettes in 1908 tot 250.000 sympathisanten op de been konden brengen, een marginale beweging. Het katholieke en conservatieve feminisme, verenigd in *Fédération Jeanne d'Arc* en *Ligue Patriotique de Françaises*, telde in 1900 circa 700.000 leden was daardoor veel machtiger dan de radicalere vrouwenbewegingen, zie Tombs, *op. cit.*, p. 172.

¹⁶ Hedwig Dohm, *Die Antifeministen: ein Buch der Verteidigung* (Berlin: Ferdinand Dümmler, 1974, oorspr. uitg. in 1918, p. 3).

¹⁷ Emile Faguets beoordeling van *La Fronde* als "ce titre offensive" verschijnt in *Le Gaulois*, voor de precieze gegevens, zie Albistur & Armogathe, *op. cit.*, p. 370. Perriers visie vindt men in *op. cit.*, p. 262.

contre M. Dumas dat vrouwen nooit mogen aarzelen om hetzelfde te doen als hij beslag legt op haar fortuin, als hij er een minnares op nahoudt of als hij om God weet welke reden weer eens de baas speelt. Dergelijke aanvaringen komen niet alleen in burgerlijke middens voor. De affaire Couriau die in Lyon aan het licht komt, is een goed voorbeeld van antifeminisme van een vakbond. Wanneer Emma Couriau, een typografe, het lidmaatschap van de vakbond aanvraagt, wordt dit haar niet alleen geweigerd, maar haar man wordt eveneens geroyeerd omdat hij zijn vrouw niet verboden had haar beroep uit te oefenen. Die zaak zorgt in de feministische en syndicale pers maandenlang voor oorlogszuchtige scheldpartijen¹⁸.

Wat de afloop van een nakende, globale confrontatie tussen de geslachten betrof, toonde de Duitse gynaecoloog Runge zich zelfverzekerd. Hij waarschuwde de feministe alvast dat "die strijd met de nederlaag van de slechter uitgeruste vrouw zal eindigen" en dat het bijgevolg "in het belang van de vrouw is dat de man de emancipatie heftig bestrijdt"¹⁹. In het radicaal-feministische kamp was men niet minder resoluut; zo meende Dohm dat "de strijd tegen die (feministische) ideeën een verloren strijd (*Todeskampf*) is"²⁰. De gematigde 'solidarist' Alfred Fouillée vreest daarentegen voor een algehele morele ontanding: "Als de vrouw zich niet langer geeft aan haar echtgenoot, haar kinderen, haar huis, dan zult u weldra het volgende zien: generaties zonder moraliteit, de liefde herleid tot een brutale bevrediging van de zinnen, het huwelijk geringschat door de diensten die ze van de vrouw vraagt, een veralgemeende prostitutie met in haar kielzog de vanzelfsprekende abortussen, kindermoorden en verwaarloosde kinderen"²¹. In radicalere, antifeministische kringen beschuldigde men het 'individualistische' feminisme niet alleen van oorlogsvoering maar compromitteerde men de vrouwenemancipatie als een misdadige strijd. Volgens Charles Vidal was het feminisme schuldig aan een dubbele misdaad: een eerste was het individualisme waardoor men de rumoerige Franse samenleving die om eenheid vroeg ontwrichtte, een tweede misdaad was die van de misleiding en de leugen aangezien het feminisme verkondigde dat vrouwen fysiek en intellectueel aan mannen gelijkwaardig zouden zijn. Het gevolg was, aldus Vidal, dat "het feminisme en de misdaad zich in gelijkaardige condities ontwikkelden"²².

Twee nationale catastrofes interfereerden met het vrouwenvraagstuk tijdens het laatste kwart van de negentiende eeuw en verklaren deels het succes van het gematigde 'familiale' feminisme en de panische angst van de mannelijke burgerij voor het verlies van hun dominantie en privileges; een angst die zich in Frankrijk uitte in een niet aflatende stroom antifeministische wetenschappelijke, politieke en literaire publicaties.

Een eerste catastrofe was het debacle van de Frans-Pruisische oorlog van 1870-1871 die de Fransen niet alleen Elzas-Lotharingen had gekost maar het

¹⁸ Zie Anne-Marie Käppeli, 'Episoden uit het feminisme', in Duby & Perrot, *op. cit.*, p. 428.

¹⁹ Zie Ploss & Bartels, *op. cit.*, p. 66.

²⁰ Dohm, *op. cit.*, p. 167.

²¹ Alfred Fouillée, 'La psychologie des sexes', *Revue des Deux-Mondes*, 1893, p. 427.

²² Charles Vidal, *Etude médicale, physiologique et philosophique de la femme* (Paris: Bloud, 1912, p. 275-276).

eergevoel van de Fransen bijzonder had gekrenkt. Decennia lang voedde die nederlaag anti-Pruisische wraakgevoelens en chauvinistisch-militaristische grootspraak. In de Franse pers werden schandalen over homoseksuele praktijken onder de hoge Duitse burgerij, zoals de affaire Eulenburg, als een teken van de tanende Pruisische macht gezien; "*Le vice allemand*", zoals ze werd genoemd, riep bij Fransen het vermakelijke beeld van de androgyne, verwijfde Duitse soldaat op. Maar ook Duitsers vermaakten zich met het toeschrijven van seksuele perversies aan de Franse natie. De seksuoloog Iwan Bloch beschouwde de perversies uit de Sade's oeuvre in overeenstemming met de ontarding van de Franse natie, zoals bleek uit de Dreyfus-affaire, maar tegengesteld aan de onbezoedelde zeden van het Germaanse ras²³.

De tweede nationale catastrofe was de denataliteit of de daling van het Franse geboortecijfer waardoor Frankrijk niet langer de grootste natie was²⁴. Die daling van het geboortecijfer was niet uniek voor Frankrijk maar was groter in vergelijking met andere industrielanden zoals Engeland en Duitsland. In absolute cijfers steeg de Duitse bevolking tussen 1850 en 1910 van 33,4 miljoen naar 58,4 miljoen inwoners, steeg de Engelse bevolking in diezelfde periode van 17,9 miljoen naar 36 miljoen inwoners, maar steeg de Franse bevolking maar van 35,7 naar 39,1 miljoen Fransen. Duitsland was ook zonder de inwoners van Elzas-Lotharingen de grootste natie die militaristisch gezien meer manschappen op de been kon brengen en op die manier de politieke richting van Europa kon bepalen; dit was een nieuw, ondubbelzinnig demografisch gegeven dat de nieuwe leiders van de Derde Republiek moeilijk verteerden. Als vanaf 1890 de mortaliteit regelmatig hoger wordt dan de nataliteit dreigt bovendien het doembeeld van een uitstervende natie: "*Finis Galliae!*", zo roept de demograaf en voorzitter van *L' Alliance nationale pour l'accroissement de la population* Jacques Bertillon uit. Denataliteit wordt tijdens het laatste kwartaal van de negentiende eeuw een Franse obsessie. Volgens Robert Nye "worden alle grote drama's van de Franse geschiedenis begeleid door de *basso continuo* van de *dénatalité*".

Het nostalgische verlangen om van Frankrijk opnieuw de grootste natie te maken zoals tijdens het *ancien régime* hoefde niet in tegenspraak te zijn met de feministische roep om meer rechten voor vrouwen. Zo pleitte Bertillon voor

²³ Voor de invloed van het Frans-Pruisisch conflict op de Duitse seksuologie, zie Aarts, *op. cit.*, p. 32. Voor de Duitse beledigingen aan Frans adres, zie vooral Iwan Bloch die zijn werken over Sade onder het pseudoniem Eugen Dühren schreef en zijn talloze nationalistische associaties maakte in *Der Marquis de Sade und seine Zeit: ein Beitrag zur Kultur- und Sittengeschichte des 18. Jahrhunderts mit besonderer Beziehung auf die Lehre von der Psychopathia Sexualis* (Berlin: Barsdorf, 1917, oorspronkelijk 1899). Later merkt hij in zijn hoofdwerk *Das Sexualleben unserer Zeit in Beziehungen zur modernen Kultur* (Berlin: Louis Marcus, 1908, oorspronkelijk 1906, p. 615) op dat hij afstand neemt van dat jeugdwerk. Voor voorbeelden van enkele Franse beledigingen aan het Duitse adres, zie James D. Steakley, 'Iconography of a scandal: political cartoons and the Eulenburg affair in Wilhelmin Germany', in Duberman, Vicinius & Chaune, *Hidden from history: reclaiming the gay and lesbian past* (New York: Pal Books, 1986).

²⁴ Voor de Franse denataliteit, zie voor gegevens en uitvoerige bibliografie Karen Offen, *op. cit.*, de werken van Nye, Robert A., *Crime, Madness & Politics in modern France: the medical concept of National Decline* (Princeton: Princeton University Press, 1984) en *Masculinity and male codes of honor in Modern France* (New York: Oxford University Press, 1993, p. 75-97).

een betere legale bescherming van arbeidsters en gaf Jules Simon zich gewonnen voor een verbod op nachtwerk voor vrouwen omdat dit de kansen op een Franse *babyboom* zou verhogen. Tijdens de parlementaire debatten over de herinvoering van de echtscheiding gebruikten zowel voor- als tegenstanders het argument van de alarmerende Franse denataliteit. Toch werd het oprukkende feminisme door de mannelijke burgerij veeleer als oorzaak dan oplossing voor dat demografische debacle gezien. "La maternité, c'est le patriotisme des femmes", had Dumas junior geschreven en het feminisme richtte, volgens antifeministen, zijn pijlen op dat moederschap. Men heeft opnieuw het schrikbeeld van de naar onafhankelijkheid strevende 'individualistische' feministe, *la femme nouvelle*, voor ogen die, zo dacht men, liever ongehuwd en kinderloos bleef dan zich in dienst van de natie met het patriarchale juk van huwelijk en moederschap te beladen. Een nog ergere verschrikking in de viriele verbeelding is de lesbische feministe die vol ressentiment om het onrecht dat haar is aangedaan alle heteroseksueel contact zou weigeren. Paul Leroy-Beaulieu, professor politieke economie aan het befaamde *Collège de France*, verweet de feministische beweging dan weer dat ze door de lokroep van mannelijke jobs de vrouwelijke behoefte aan huwelijk en moederschap deed afnemen. Maar het vurigst was Charles Vidal die onomwonden stelde dat "als ons land zich in een ontegensprekelijke crisis bevindt die het woord 'decadentie' verdient, als ons land ontvolkt (...), dan is dat omdat de vrouw, in plaats van de man te vergezellen, zijn antagonist is geworden, in plaats van naast hem te marcheren, zijn tegenstander is geworden"²⁵.

Hoezeer vooral 'solidaristische' feministen beklemtoonden dat hun eisen niet tegen huwelijk of moederschap gericht waren – de neo-maltusiaanse Madeleine Pelletier was trouwens zowat de enige die in die vooroorlogse context de moed had om het recht op abortus te bepleiten –, er waren andere politieke krachten en statistische argumenten waardoor men de Franse tannende *grandeur* met de opkomst van het georganiseerde feminisme bleef associëren. Want behalve het dalende geboortecijfer was er de toenemende vrouwelijking van de Franse samenleving; vanaf 1870 was er immers een overwicht van 140.000 meisjes-vrouwen dat rond 1900 was toegenomen tot 650.000²⁶. Enerzijds versterkte die dreigende "ontmannelijking" een nationalistische vrees voor een uitstervend Frankrijk – Lourbet sprak in verband met dat *excès de la population féminine* over een indirecte sterilisatie van de vrouw²⁷ –, anderzijds wakkerden diezelfde statistieken de misogynie onder de mannelijke burgerij aan. De Franse man dreigde numeriek in de verdrukking te komen, niet alleen door de Duitser maar ook door de Franse vrouw. Wie was verantwoordelijk voor die geleidelijke castratie van het viriele Franse ras, voor die sluipende, zich voortplantende *effeminisatie* van een grootse natie?

De Franse biologie was uniek in zijn vermenging van Lamarckisme en Darwinisme, in die zin dat men zowel Darwins theorie van de natuurlijke selectie aanvaardde als in Lamarcks idee omtrent de erfelijkheid van verwor-

²⁵ Vidal, *op. cit.*, 277.

²⁶ Zie Nye, *Masculinity and males codes of honor in Modern France*, p. 83-84.

²⁷ Lourbet, *op. cit.*, p. 147.

ven eigenschappen bleef geloven²⁸. Wanneer de Duitse embryoloog August Weismann midden de jaren '80 aantoonde dat er geen wisselwerking tussen geslachtscel en lichaamscel (somatische cel) mogelijk was maar dat de geslachtscel een onafhankelijke drager is van erfelijke informatie en die overtuiging rond de eeuwwisseling in de neo-Darwinistische erfelijkheidsleer (na herontdekking van Mendels wetten) algemeen aanvaard werd, bleven Fransen echter Lamarckiaans denken. Dit Lamarckisme voorzag de mogelijkheid van kunstmatige geslachtskeuze waaraan vervrouwelijkend Frankrijk zo'n nood had. In die occulte wetenschap van de geslachtsselectie, die pronkte met het experimentele succes van Maupas om via temperatuurwisseling het geslacht van raderdierjes te kiezen, circuleerde behalve "vijfhonderd verzonnen theorieën"²⁹ ook die pseudo-wetmatigheid dat "het individu dat op het moment van de bevruchting de meeste vitale energie bezit zijn geslacht aan de foetus doorgeeft"³⁰. Het huidige surplus van meisjes en vrouwen liet bijgevolg vermoeden dat de Franse man nu reeds een eerste duel had verloren, met name dat van de paring. Het doembeeld dat "een natie na groei door viriele energie, vervrouwelijkt en ineenstort" (Proudhon) leek werkelijkheid te worden.

Die bedreigde viriliteit van de Franse burger stimuleerde alvast jonge medici om te doctoreren over fenomenen zoals hermafroditisme of *gynécomastie*, of over nagenoeg onbestaande, maar fantasievolle misdaden als castratie³¹. Men mag overigens niet vergeten dat de term *féminisme* pas vanaf het begin van de jaren '90 zijn gebruikelijke betekenis kreeg; voor die periode was het een medisch begrip waarmee men mannen met secundaire vrouwelijke geslachtskenmerken aanduidde. Die mannen hadden, aldus Meige, last van borstontwikkeling, vetophoping, aanleg tot hysterie, *coquetterie*, wisselend humeur, angsten, bevliegingen, onberedeneerde weerzin of seksuele frigiditeit³². Het was opnieuw de rabiante antifeminist Charles Vidal die weigerde te spreken over het feminisme als een sociale beweging; beter was het te spreken over het *hominisme* daar vrouwen die naar onafhankelijkheid streven of opkomen voor rechten eigenlijk mannen zijn³³. Voor Vidal was het enige toegelaten

²⁸ Zie Nye, *op. cit.*, p. 84-85. Grondiger analyses van de eigenaardige Franse receptie van het Darwinisme vindt men in Ivette Conry, *L'Introduction du Darwinisme en France au XIXe siècle* (Paris: Vrin, 1974) en Jean Borie, *Mythologies de l'hérédité au 19e siècle* (Paris: Galilée, 1981).

²⁹ Lourbet, *op. cit.*, p. 147.

³⁰ Die bondige formulering is afkomstig van de Russische bioloog Kuckuck, 'Sur le déterminisme du sexe', *Comptes Rendus hebdomadaires des séances de la Société de Biologie*, 1905, p. 415-417; citaat op p. 414. Voor uiteenzetting, zie onder meer Augustin Cleisz' *Recherches des lois qui président à la création des sexes* (Paris: Jouve, 1889, p. 10-11).

³¹ Enkele voorbeelden zijn Emile Laurent, die behalve een monografie schreef over sadisme en masochisme en Krafft-Ebings *Psychopathia sexualis* in het Frans vertaalde, een medisch doctoraat maakte over *femmes castrées* in zijn *Les gynécomastes* (Paris: Jouve, 1888) en Georget Pinot die in opdracht van Lacassagne een thesis schreef over castratie bij mannen, *Etude médico-légale sur la castration* (Lyon: Storck, 1893). Suzanne Barrows merkt in haar *Distorting mirrors: visions of the crowd in late nineteenth-century France* (New Haven & London: Yale University Press, 1981, p. 57) op dat er in Lacassagne's *Archives d'Anthropologie criminelles* in de jaren '80 en '90 een dozijn artikels "on the subject of eunuchs and individuals whose sexuality was uncertain or deviant, such as homosexuals and hermaphrodites" verschenen zijn.

³² Henri Meige gaat in zijn 'L'Infantillisme, le féminisme et les hermaphrodites antiques' (*L'Anthropologie*, 1895, p. 263) uitvoerig in op het medisch begrip *féminisme*.

³³ Vidal, *op. cit.*, p. 279.

féminisme overigens dat waarbij “men de vrouw transformeert in een vogel of een kat; dieren die haar eigen kwaliteiten benadrukken en haar meer vrouw maken”.

Hoog op de wetenschappelijke agenda stonden alle omkeringen van traditionele gender-rollen, de zogenaamde seksuele inversies, zoals homoseksualiteit (pederastie) en mannelijk masochisme. In plaats van die inversies als marginale, subculturele verschijnselen te beschouwen of ze te zien als het resultaat van persoonlijke levensgeschiedenissen, interpreteerde men ze als nationale symbolen van een “ontmannelijke” Franse natie. Voor antifeministen waren die inversies het logische eindpunt van een tanende viriliteit die in de Belle Epoque onophoudelijk werd geplaagd met statistieken die de numerieke vervrouwelijking aantoonde en met straatprotesten, stakingen en muuraffiches als tekens van het oprukkende feminisme. Die visie beperkte zich overigens niet tot Frankrijk. Robert Nye veralgemeende dat “de angst voor *effeminisatie*, seksuele perversie en homoseksualiteit overal tijdens de decennia voor 1914 in West-Europa opdook”³⁴.

2. De mannelijke dominantie bewezen?

De mannelijke burgerij die haar machtspositie en privileges niet wou verliezen, beschikte over verschillende strategieën om zich tegen die evolutie te verzetten. Aanvankelijk wou men de vrouwenbeweging louter via spot en ironie belachelijk maken; dit door vragen als “of men nu ook stemrecht aan koeien moest geven”, door talloze karikaturen van “de priesteressen van de nieuwe Amazone-cultus” of door literaire verhalen vol overdrijvingen zoals de feministe die haar man verbiedt haar te tutoyeren³⁵. Toch had men ook nood aan een ernstiger discours waarin men de burgerlijke gynofobie met rationele argumenten omkleedde. Die argumenten gaan terug op onoverbrugbare biologische verschillen tussen man en vrouw: de vrouw is van nature onderdanig, afhankelijk en inferieur aan de man en “wat tussen prehistorische protozoa beslist is”, zo schrijft Alfred Fouillée, “kan niet door parlementaire wetten

³⁴ Nye, *op. cit.*, p. 125.

³⁵ Ook nieuwe mannelijke omgangsvormen moesten het gekrenkte mannelijk ego redden. Zo neemt men een heropleving van een geromantiseerde middeleeuwse heldhaftigheid waar; moed en eergevoel, toen al waarden die deel uitmaakten van een verouderd aristocratische ethos, beleefden een ware revival. Hiervan getuige zijn de populariteit van het schermen en schermclubs, de *embourgeoisement* van het duelleren, het succes van sportmanifestaties (gymnastiek, rugby) waar krachtige mannelijke spieren, nu men in de industrie stilaan meer hersenen dan spierkracht nodig had, nog enige prestige hadden. “Die hommage die men aan moed bracht”, zo schrijft Nye, “maakte deel uit van een complexe mannelijke reactie op de crisis van de masculiniteit veroorzaakt door de uitdagingen van het feminisme en de eerste tekenen van de twintigste-eeuwse gender-revolutie”, zie behalve Nye ook Edward Berenson, *The trial of madame Caillaux* (Berkeley: University of California Press, 1992); voor de literaire verwerking van het aristocratische en heroïsche ethos, zie Annelies Mauge, *L'Identité masculine en crise au tournant du siècle, 1871-1914* (Paris: Rivage, 1987). Over de link tussen de problematische mannelijkheid en crimineel gedrag, zie Angus McLaren, *The trials of masculinity: policing sexual boundaries, 1870-1930* (Chicago: University of Chicago Press, 1997).

gewijzigd worden³⁶. Volumineuze biologische werken over man en vrouw kaderden hun publicaties uitdrukkelijk in de *Frauenfrage* en legitimeerden de mannelijke dominantie en vrouwelijke afhankelijkheid³⁷.

In een toelichting bij artikel 213 van de Code Civil had de rechtsgeleerde Portalis er aan het begin van de eeuw al op gewezen dat de man de vrouw moest beschermen omdat ze zwak was³⁸. Die opvatting dat de man het sterke en de vrouw het zwakke geslacht vormden werd algemeen aanvaard. Toch liet de tegenstelling sterk/zwak, mede door de opkomende wetenschappelijke denkwijze die preciezere definities vergde, meerdere interpretaties toe. In de erg populaire biologisch-evolutionaire theorieën die voortdurend hiërarchische termen (o.a. geciviliseerd/primitief) hanteerden, werd de tegenstelling sterk/zwak vernauwd tot de tegenstelling superieur/inferieur. Volgens Darwin en Spencer was de vrouw een onderontwikkeld schepsel wiens evolutie ergens is blijven haperen³⁹. Niet alleen was dit ongetwijfeld de meest consequente variant van het biologische seksisme, het was bovendien een variant met heel wat aanhang; zo blijkt uit een mededeling van Jacques Loubet die er zich rond de eeuwwisseling nog over beklagt hoe iedereen zo "gedomineerd, gehypnotiseerd is door het woord van de onsterfelijke naturalist"⁴⁰.

Overtuigd dat individuen de soortelijke evolutie herhaalden, verklaarde Topinard dat de vrouw fysiologisch gezien ergens tussen het kind en de man hangt. Dat de vrouw een jeugdige man of een gezwollen kind blijft, leidde men onder meer af uit het feit dat ze minder last heeft van kaalheid. Die evolutionaire achterstand van de vrouw werd bovendien steeds groter. Carl Vogt verkondigde dat "het verschil tussen de geslachten vergroot naarmate het ras perfecter wordt; in die zin dat de Europese man zich verder van de Europese vrouw verwijdt dan de neger van de negerin"⁴¹. Keek men naar de vrouw dan zag men het verleden van de man, zelfs van de mensheid; zag men de man dan keek men naar de toekomst van het menselijke ras. Volgens diezelfde Vogt was de vrouw daardoor het conservatieve, zelfs reactionaire element van het menselijke ras; wat in een eeuw die geobsedeerd was door vooruitgang geenszins vleiend was. Bovendien legitimeerde die kwalificatie het cliché dat vrouwen slechts tevreden waren als ze oncreatieve, repetitieve en futiele arbeid

³⁶ Fouillé, *op. cit.*, p. 399.

³⁷ Voorbeelden hiervan zijn behalve de reeds vermelde Ploss en Bartels' *Das Weib in der Natur- und Völkerkunde* en Edmond Perriers onvoltooid gebleven encyclopedische werk *La femme dans la nature, dans les mœurs, dans la légende, dans la société*, Harry Campbells invloedrijke *Differences in the nervous organisation of man and woman* (1891) en Havelock Ellis' *Man and woman: a study of human secondary sexual characters* (1894).

³⁸ Zie Pierre Grimal (ed.), *Histoire mondiale de la femme: sociétés modernes et contemporaines* (Paris: Nouvelle librairie de France, 1965, p. 103.

³⁹ Voor een heldere toenmalige uiteenzetting van de negentiende-eeuwse evolutionistische kijk op de vrouw, raadpleegt men de Engelse werken van Havelock Ellis, *Man and Woman* (London: Walter Scott, 1896) en Patrick Geddes & J.A. Thomson, *The evolution of sex* (London: Walter Scott, 1889). Voor Franse kritiek op die zienswijze, zie Alfred Fouillée, *Tempérament et caractère selon les individus, les sexes et les races* (Paris: Alcan, 1895) waarin onder meer het essay 'La psychologie des sexes' is opgenomen.

⁴⁰ Loubet, *op. cit.*, p. 3.

⁴¹ Carl Vogt, *Leçons sur l'homme: sa place dans la création et dans l'histoire de la terre* (Paris: Reinwald, 1878, p. 99.

verrichtten; arbeid die niet rechtstreeks bijdroeg aan de industriële toekomst van de Franse natie.

Empirische-wetenschappelijk onderzoek "bewees" die mannelijke superioriteit. Rond 1860 was de Franse antropoloog Paul Broca op basis van antropometrische vergelijkingen tot slotsom gekomen dat vrouwen gezien hun kleinere schedels en lichtere hersenen minder intelligente wezens waren. Aan het einde van de eeuw stapte men af van die grove frenologische vergelijkingen, deels onder invloed van Manouvrier die uitgaande van de kleinere vrouwelijke lichaamsbouw tot een andere conclusie was gekomen, deels door het conflict met de Italiaanse criminologen (Lombroso, Ferri, Garofalo) die hun atavisme met craniometrische en hersenanatomische gegevens onderbouwden. Maar ook voorstanders van het atavistische model verwierpen Broca's conclusies. Havelock Ellis stelt niet alleen dat "vanuit het huidige standpunt van de hersenanatomie en -fysiologie er geen bewijs is om enige superioriteit aan de geslachten toe te kennen", tevens is hij van oordeel dat "de geschiedenis van de meningen over cerebrale seksuele verschillen een zwarte bladzijde is in de wetenschappelijke annalen"⁴².

Men zoekt voortdurend nieuwe methoden om het vooroordeel wetenschappelijk te onderbouwen. Voor Henry de Varigny tonen de meer geplooidde of meer kronkelige mannelijke hersenwindingen op complexere en abstractere denkbewegingen; voor Jastrow volstaat een eenvoudig associatiespelletje om de vrouw van een geringe verbeeldingskracht te beschuldigen; voor Fouillée is het gebrek aan vrouwelijke genieën veelbetekenend aangezien genialiteit per definitie aangeboren is en zich hoe dan ook zal manifesteren, hoe arm of onderdrukt men ook is; voor Perrier doen al die studies eigenlijk niet ter zake want "wat er ook van zij, er blijft tussen man en vrouw een cerebraal verschil en dat is, vanuit sociaal oogpunt beschouwd, het voornaamste"⁴³.

Rond 1890 biedt een nieuwe wetenschappelijke discipline betere vooruitzichten om de mannelijke dominantie te bewijzen dan het comparatieve schedel- en hersenonderzoek waarover sinds Galls en Spurzheims frenologische 'knobbelhypothesen' in ernstige wetenschapskringen altijd al wat smalend werd gedaan. In zijn *La psychologie des sexes et ses fondemens physiologiques* verwerpt Alfred Fouillée het evolutionaire seksisme van Spencer en Darwin en vraagt hij de lezers om hun antropometrische instrumenten op te bergen. Het nieuwe instrument waarmee men de natuurlijke verhoudingen tussen de geslachten moet bestuderen is de microscoop en de nieuwe wetenschap is de

⁴² Havelock Ellis, *op. cit.*, p. 94 & 114. Voor de geschiedenis van de antropometrie, zie Gould, S. G., *The mismeasure of men* (New York: Norton, 1981); voor conflict tussen de Franse en Italiaanse psychiatrisch school, zie Daniel Pick, *Faces of Degeneration: a European disorder, c.1848 - c.1918* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989), Robert A. Nye, *Crime, Madness & Politics in modern France: the medical concept of National Decline* (Princeton: Princeton University Press, 1984) en Pierre Darmon *Médecins et assassins à la Belle Epoque: la médicalisation du crime* (Paris: Seuil, 1989).

⁴³ Voor Henri de Varigny's hersenanatomische beweringen die men in het lemma 'Femme' in *La Grande Encyclopédie* terugvindt, zie Loubet, *op. cit.*, p. 63; voor het experiment van Jastrow, zie Lombroso & Ferrero, *op. cit.*, p. 169; voor Fouillée's ideeën over genialiteit, zie Fouillée, *Evolutionisme des idées-forces* (Paris: Alcan, 1890, p. 296); voor Perriers citaat, zie Perrier, *op. cit.*, 287.

celleer of cytologie. Niet bevreesd voor enig antropomorfisme, stelde Alfred Binet in zijn artikel over *la vie psychique des micro-organismes* dat “de zaadcel en de eicel in het klein doen wat twee individuen in het groot doen”⁴⁴. Cytologen zagen door geavanceerde lichtmicroscopen hoe de actieve en beweeglijke zaadcellen, gewapend met zin voor avontuur en moed om hindernissen te overwinnen met elkaar streden om als eerste de immobiele, afwachtende, in zichzelf gekeerde eicel te bereiken. Sabatier sprak in verband met die antropomorfe dichotomie tussen reizende zaadcel en de passieve eicel over de ‘exterioriteit van de spermatozoïde’ en de ‘interioriteit van de eicel’⁴⁵. Het actief/passief-schema was kennelijk zo universeel dat het ook het leven der protozoa structureerde.

Dit cellulaire leven deed de mannelijke frustraties over een tanende viriliteit even vergeten. Immers, de levenskracht van de spermacellen in het preparaat sprak tot de verbeelding. Men werd poëtisch als men naging dat bijen- en vleermuizensperma maanden na ejaculatie bleven leven, als men zag dat menselijk sperma ether- en chloroformoplossingen overleefde en als men de afstand mat die zaadcellen in de baarmoederhals hadden afgelegd. De Franse cytoloog Balbiani is zo onder de indruk van de vastberadenheid van menselijke zaadcellen dat hij schrijft: “de spermatozoïden bewegen niet blind, maar volgen een soort interne impuls of wil die hen naar een zeker doel brengt”⁴⁶. Voor Fouillée was het alvast duidelijk dat “die feiten de verschillen tussen het mannelijke en vrouwelijke karakter voorafschaduwen”⁴⁷. De cytologie gaf zoals andere wetenschappelijke disciplines de mannelijke burgerij enkele antifemistische argumenten.

De gelijkenissen tussen het cellulaire en antropologische niveau waren het mooist op het vlak van het seksuele gedrag tussen de man-zaadcel en de vrouw-eicel. Door het oculair zag men hoe de man de vrouw veroverde en hoe de vrouw zich liet overrompelen door de man. Agressie en seksuele wellust waren voor het mannelijke element geen uitersten meer. Aangezien in de strijd om het bestaan de concurrentie met andere mannen-spermatozoïden erg groot was, beschikte de man met het oog op de voortplanting over een dosis noodzakelijke agressie die hij – feministen waren verwittigd – ook voor het behoud van zijn sekse kon gebruiken. Seksuologische theorieën bevestigden dat beeld van de agressieve, seksueel opgewonden man en de lijdzame, frigide vrouw. Theorieën over sadisme en masochisme bewezen aan de hand van de mannelijke sadist en de vrouwelijke masochist hoe normaal het type van de agres-

⁴⁴ Alfred Binets ‘La vie psychique des micro-organismes’ in *Revue philosophique de la France et de l'étranger*, 1887, p. 593. Verdediger van dit ‘cytologisch machismo’ is Alfred Fouillée, *Tempérament et caractère*, p. 198-201; voor een ruimere context verwijzen we naar het artikel van Emily Martin, ‘The egg and the sperm: how science has constructed a romance based on stereotypical male-female roles?’, in *Signs; Journal of Women in Culture and Society*, 1991, p. 485-501.

⁴⁵ Sabatier’s typering vindt men in zijn *Recueil des mémoires sur la morphologie des éléments sexuels et sur la nature de la sexualité* (Montpellier: Coulet, 1886).

⁴⁶ Balbiani, *Leçons sur la génération des vertébrés* (Paris: Doin, 1879, p. 159-160. Zie ook Nye, *op. cit.*, p. 92 en Binet, *op. cit.*, p. 593.

⁴⁷ Fouillée, *Tempérament et caractère*, p. 199.

sieve en wellustige man en het type van de gepijnigde maar liefhebbende vrouw eigenlijk wel waren. Hiermee sloten die wetenschappelijke theorieën zich aan bij een ‘machistische’ strategie om de vrouwenemancipatie te stoppen en gingen zij deel uitmaken van wat Hedwig Dohm beschreef als de “Amazonentöter in der litterarisch wissenschaftlichen Welt”⁴⁸.

3. Mannelijk sadisme en vrouwelijk masochisme

In hun eigenlijke seksuologische betekenis duiken de termen sadisme en masochisme voor het eerst op in de *Psychopathia sexualis* van Krafft-Ebing⁴⁹. ‘Sadisme’ werd in de Franse literatuur al enige tijd als een verzamelterm voor allerlei seksuele aberraties gebruikt zoals die in Sade’s romans waren beschreven, maar Krafft-Ebing reserveerde die term voor een specifieke vermenging van seksuele wellust en wreedheid⁵⁰. Andere termen waarmee men rond die tijd die seksuele aberratie aanduidde, die volgens Krafft-Ebing in de jaren ‘30 al door de Duitse psychiater Blumröder in wetenschappelijke termen zou zijn beschreven, waren *perversion sanguinaire* (Coutagne) of *Lagnänomie* (Eulenburg)⁵¹. Er waren ook seksuologen die de complementariteit van sadistisch en masochistisch gedrag wilden beklemtoonden en kozen voor overkoepelende begrippen zoals *sadiques actives* (Lacassagne) in tegenstelling tot *sadiques passives*, *aktive Algolagnie* (Schrenck-Notzing) in contrast met *passive Algolagnie*, of *metatropisme* of de term waarmee Magnus Hirschfeld de seksuele inversies van mannelijk masochisme en vrouwelijk sadisme aanduidde⁵². Aparte termen voor masochisme waren *Machlänomanie* (Eulenburg) en *passivisme* (Stephanowsky)⁵³.

Franse auteurs zoals Louis Thoinot en Emile Laurent legden zich vooral toe op het indelen van de verschillende soorten sadisme en masochisme zoals men

⁴⁸ Hedwig Dohm, *Op .cit.*, p. 13.

⁴⁹ Volgens Gert Hekma (‘Sadomasochisme in historisch-sociologisch perspectief’, in *Tijdschrift voor Seksuologie*, 1994, p. 82) duiken beide termen pas op in de vijfde druk van Krafft-Ebings *Psychopathia sexualis mit besonderer Berücksichtigung der conträren Sexualempfindung: eine klinisch-forensische Studie* uit 1890. Ik kon slechts beschikken over de zevende vermeerderde en deels omgewerkte uitgave (Stuttgart: Ferdinand Ecke, 1892). De oorspronkelijke uitgave waarin nog geen sprake was van ‘sadisme’ of ‘masochisme’ dateert van 1886.

⁵⁰ Albert Eulenburg, *Sadismus und Masochismus* (Wiesbaden: J.F.Bergmann, 1902, p. 1-2)

⁵¹ Voor voorgangers, zie Krafft-Ebing, *op. cit.*, p. 57; voor alternatieve termen voor sadisme en masochisme, zie overzicht van Iwan Bloch, *op. cit.*, p.446-448. Dokter Coutagne gebruikte de term *perversion sanguinaire* in zijn artikel ‘Un cas de perversion sanguinaire de l’instinct sexuel’ in het zomernummer van *Annales Médico-Psychologiques* van 1893. Eulenburg gebruikt de termen *Lagnänomie* en *Machlänomanie* in zijn *Sexuale Neuropathie, genitale Neurosen und Neuropsychosen der Männer und Frauen* (Leipzig: Vogel, 1895, p. 112).

⁵² Voor Lacassagne’s termen, zie Alexandre Lacassagne, *Vacher l’éventreur et les crimes sadiques* (Lyon & Paris: Storck & Masson, 1899, p. 239); voor *aktive und passive Algolagnie*, zie Schrenck-Notzing, ‘Litteraturzusammenstellung über die Psychologie und Psychopathologie der Vita sexualis’ in *Zeitschrift für Hypnotismus*, 1899, p. 112-112; voor Hirschfelds term *Metatropismus*, zie Magnus Hirschfeld, *Sexuelle Zwischenstufen: das männliche Weib und der weibliche Mann* (Bonn: Marcus und Weber, 1902, tweede Auflage, p. 229)

⁵³ Voor *passivisme*, zie Dimitri Stefanowsky, ‘Le passivisme’, *Archives d’Anthropologie criminelles*, 1892, p. 294.

die toen kende⁵⁴. Beperken we ons voorlopig tot het sadisme dan onderscheidt men naast de lijst met historische wreedaards als Tiberius, Nero en Caracalla en negentiende-eeuwse seriemoordenaars als Leger, Vacher, Tirsch en Verzini allerlei lichtere vormen van sadistisch plezier. Thoinot en Laurent hebben het over de *piqueurs de fesses* of *sanguinaires* die opgewonden geraken als ze bloeddende meisjesbillen zien, de *frappeurs de filles* of *flagellateurs* die in bordelen meisjes betalen om hen met een zweepje of de vlakke hand te slaan, de *pinceurs* of mannen die vrouwen op straat lastig vallen door hen in de billen, de armen of de schaamstreek te knijpen of de *souilleurs de filles* die prostituees vernederende handelingen laten uitvoeren, waaronder de fellatie die, zeer tegen de zin van oudere prostituees, pas sinds de jaren '70 tot het erotisch menu behoorde, maar twee decennia later nog steeds als vernederend werd ervaren⁵⁵. Emile Laurent heeft het verder ook nog over het *sadisme chirurgical* waarbij artsen opgewonden worden van geopende vrouwenbuiken, wat bij de auteur tot een paniekerige vrees leidt dat al ontelbare Franse vrouwen onder narcose het slachtoffer van die sadistische lust zijn geweest⁵⁶.

Als vermenging van seks en geweld boezemde sadistisch gedrag, of het nu reëel, symbolisch of imaginair was, de negentiende-eeuwse, geciviliseerde medicus ongetwijfeld de nodige angst in. Niemand zal ontkennen dat sadisme juist om die reden door Krafft-Ebing en door alle andere medici die zich in de Belle Epoque over het fenomeen bogen aan de lijst van seksuele perversies werd toegevoegd. Net zoals de Britse en Europese rechters in de zaak Spanner en de Belgische magistraten in de zaak Arousseau heden ten dage zo geschokt lijken door de "brutalisering" van seksualiteit of de "erotisering" van geweld en macht, zo verbaasden de toenmalige artsen zich over die "schrikbarende afgrond van de menselijke natuur"⁵⁷. Dat men het fenomeen vanuit een gerechtspychiatrische interesse –Krafft-Ebings *Psychopathia Sexualis* is "eine klinisch-forensische Studie" – onderzocht, wijst erop dat men weinig begrip had voor het erotische genot van het berokkenen of het ervaren van pijn of vernedering. Sadisten en ook masochisten waren erfelijk belaste krankzinnigen die men met het oog op de maatschappelijke veiligheid maar beter kon afzonderen. Hoewel een eenling als Thoinot spreekt over "la comédie masochiste"⁵⁸, geloven de specialisten dat er geen betekenisvol onderscheid bestaat tussen crimineel en recreatief sadisme, tussen seriemoordenaars zoals Jack the Ripper of de Franse kindermoordenaar Léger en iemand die Parijse prostituees tegen betaling flagelleert. Seks en geweld was ook toen al een moeilijke combi-

⁵⁴ Louis Thoinot, *Attentats aux moeurs et perversions du sens génital: leçons professées à la faculté de médecine* (Paris: Doin, 1898, p. 441-470); Emile Laurent, *Le sadisme et le masochisme* (Paris: Vigot, p. 1903)

⁵⁵ Voor problemen met fellatie, zie Alain Corbin, 'Achter de schermen', in Michelle Perrot (ed.) *Geschiedenis van het persoonlijke leven: van de Franse revolutie tot de Eerste Wereldoorlog* (Amsterdam: Agon, 1989, p. 489, vert. van. *Histoire de la vie privée: tome 4: de la Révolution à la Grande Guerre*, Paris, Seuil, 1987); voor *souilleur des filles*, zie Emile Laurent, *op. cit.*, p. 41-42.

⁵⁶ Emile Laurent, *op. cit.*, p. 52-53.

⁵⁷ Albert Eulenburg, *op. cit.*, p. 7. Voor recente veroordelingen in België en Engeland van sadomasochistische praktijken, zie de bijdrage van Stefan Sottiaux (?) in dit nummer van *Ethiek & Maatschappij*.

⁵⁸ Louis Thoinot, *op. cit.*, p. 470.

natie, een traumatische botsing van agressie en romantische liefde, die de toenmalige seksuologen verblindde voor elk onderscheid tussen ernst en ironie, instemming en dwang, zoals de meeste mensen met kennis van zaken dit tegenwoordig doen.

Toch wordt de negentiende-eeuwse medicus wat inschikkelijker wanneer die ongepaste vermenging van seks en geweld de conventionele gender-rollen respecteert. Pas wanneer men te doen heeft met mannelijke, heteroseksuele sadisten is men in staat een wetenschappelijke verklaring te geven en kan men het fenomeen begrijpen als een simpele overdrijving van het normale, het dagelijkse. Krafft-Ebing, voor wie sadisme overigens niets nieuws was, heeft die heteroseksuele en mannelijke aard van het sadisme in zijn definitie vastgelegd; voor hem is sadisme die seksuele perverse "die daarin bestaat dat wreedaardige handelingen, door mannen op vrouwenlichamen begaan, niet zozeer voorkomen als voorbereidende handelingen voor de coïtus maar als zelfstandige bevrediging van een perverse *Vita sexualis*". Zo gedefinieerd wordt sadisme begrijpelijk aangezien het slechts een hypertrofie van de mannelijke seksualiteit is. Havelock Ellis meende dat "het berokkenen van pijn aan een vrouw om zijn macht over haar te tonen een vrijwel normaal bestanddeel van de mannelijk seksuele impuls is"⁵⁹. Laurent was ervan overtuigd dat "het sadisme niets anders was dan een overdrijving van de mannelijke hovaardigheid"⁶⁰. Bij de man was de vermenging van seks en geweld eerder iets vanzelfsprekends. Volgens Krafft-Ebing was het mannetje niet alleen actief maar ook offensief; net zoals het vrouwtje niet alleen passief maar ook defensief was. Studies over sadisme en masochisme werkten die doorgevoerde dichotomie op gedetailleerde wijze uit en gaven bewijzen voor het 'natuurlijke' mannelijke sadisme en het 'natuurlijke' vrouwelijke masochisme; een bewijsvoering die in de strijd tussen de geslachten een propagandistische functie had: want welke geëmancipeerde vrouw zou het nog tegen een man die een geboren sadist was willen opnemen?

De mannelijke agressie ging volgens de Engelse evolutionisten Bain, James en Spencer terug op prehistorische vormen van hofmakerij⁶¹. Toen werd de strijd om een wijfe niet met listen, geld of verleiding gestreden, maar door te vechten met aanhoudende belagers en weerstandbiedende wijfjes. Dit dodelijke spel om de gunsten van het wijfe vond men nog terug in de etnografie en zoölogie en had via overerving genetische sporen in sadisten achtergelaten: "een heropleving van de oude instincten van geweld en wreedheid"⁶², zoals Laurent het sober stelde. Tot de verbeelding van toenmalige onderzoekers spraken de Borneaanse Dyakas die hun vrouwen met afgehouden hoofden verleidden, de roofhuwelijken zoals die van de Sabijnse maagden die tot de achttiende eeuw in Europa hadden bestaan maar nu nog slechts in symboli-

⁵⁹ Havelock Ellis, 'Love and pain' in *Studies in the psychology of sex* (Philadelphia: F.A. Davis, 1903, p. 70).

⁶⁰ Laurent, *op. cit.*, p. 4.

⁶¹ Iwan Bloch geeft in zijn *Das Sexuelleben unserer Zeit in Beziehungen zur modernen Kultur* (Berlin: Louis Marcus, 1908, oorspronkelijk 1906, p. 623) een opsomming van wie men toen tot de evolutionistische school rekende.

⁶² Laurent, *op. cit.*, p. 8.

sche vorm (o.a. de huwelijksreis) voorkwamen, de liefdesbeet waarvan onze kus een overblijfsel zou zijn maar die men nog in volle heftigheid bij dieren kon vaststellen, de vaststelling van de onderzoekers Marro en Garnier dat ernstige gewelddelicten vooral bij mannelijke adolescenten voorkomen die zich op het hoogtepunt van hun viriliteit bevonden⁶³. Krafft-Ebing, Ellis en Laurent citeerden instemmend de zoöloog Schäfer wanneer die concludeerde dat “het plezier van vechten en moorden in het dierenrijk voornamelijk een kenmerk van het mannelijke geslacht is zodat er geen twijfel mogelijk is over de nauwe relatie tussen dat mannelijke kenmerk en de mannelijke seksualiteit”⁶⁴. Op een primitief niveau vermengen zich bij het mannelijke geslacht geweld en seksualiteit met elkaar. “Wreedheid (...)”, zo schrijft Bloch, “is niets anders dan mannelijke energie die door de beschaving nog niet verdwenen is”⁶⁵. Die beschaving zorgt er wel voor dat die prehistorische cocktail van agressie en wellust bij de meeste mannen niet ontploft, maar al is het zedelijkheidsgevoel nog zo sterk, de sadistische drift is, evolutionair gezien, veel oorspronkelijker en krachtadiger. Daarom heeft de echte man zijn sadistische trekjes wel onder controle maar is hij ze nog niet helemaal verloren.

Ook al is het masochisme volgens August Forel een “aanduiding in het normale geslachtsgevoel van de vrouw (...) daar het met haar passieve rol veelal overeenstemt” en is het volgens Ellis “gemakkelijk om bij vrouwen een verrukking over fysieke pijn, berokkend door haar minnaar, vast te stellen”, wetenschappelijk aantonen dat de vrouw een geboren masochiste is levert problemen op⁶⁶. De vrouw mag dan als een passief en defensief wezen opgevat worden, bewijzen dat ze geniet van pijn en vernedering is weliswaar nog wat anders. Eén probleem om de vrouw als een natuurlijke masochiste af te schilderen was dat seksuologen goed begrepen dat hun wetenschap op die manier geweldplegingen jegens vrouwen legitimeerde. Ellis schrijft dat “ik mij er goed bewust van ben dat door te beweren dat er een zekere tendens in vrouwen aanwezig is om verrukt te zijn over geleden pijn (...) veel hooggeachte mensen zullen uitroepen dat ik een heel geslacht verneder en de “onderwerping van de vrouw” in het algemeen bijtreed”⁶⁷. Het vrouwelijke masochisme dat hij beschrijft is een goede illustratie van dat besef. Zo laat hij enkele vrouwen, die toegeven dat Rubens’ *De roof van de Sabinæ* hen opwindt, de voorwaarden waaronder ze aan pijn plezier kunnen beleven opsommen. Behalve de liefde van de man en de geringe hoeveelheid pijn leest men dat “men zeker moet zijn van de eigen invloed over de man”⁶⁸. Dit heeft dus niets meer met brutale verkrachting te maken. Eulenburg zal het hele evolutionistische model van (mannelijk) sadisme en (vrouwelijk) masochisme op de korrel nemen, net omwille van het gevaar dat verhalen over voorhistorische vrouwenroof of

⁶³ Zie het helder betoog van Ellis, *op. cit.*, p. 56-69.

⁶⁴ Laurent, *op. cit.*, p. 4; Ellis, *op. cit.*, p. 59; Krafft-Ebing, *op. cit.*, p. 60. De oorspronkelijke uitspraak van Schaefer is verschenen in *Jahrbücher für Psychologie*, Band II, p. 128.

⁶⁵ Bloch, *Marquis de Sade*, p. 432.

⁶⁶ August Forel, *La question sexuelle: exposée aux adultes cultivés* (Paris: Steinheil, 1906, Nederl. vert. *Het sexuelle vraagstuk*, Amsterdam: Vivat, 1908, p. 274; Ellis, *op. cit.*, p. 74.

⁶⁷ Ellis, *op. cit.*, p. 87.

⁶⁸ Ellis, *op. cit.*, p. 75-78.

heroïsche verkrachtingen de zo al ernstig verstoorde verhoudingen tussen de geslachten meer kwaad dan goed doen. Hij pleit voor een meer psychologische benadering van die seksuele perversies die evenwel doorspekt blijft met biologische en antifeministische elementen, zoals we later nog zullen zien.

De grootste moeilijkheid voor de theorie van het vrouwelijke masochisme, hoe vanzelfsprekend de associatie van inferioriteit, passiviteit en masochisme ook was, was niet zozeer het protest in eigen rangen, maar het bijzonder gering aantal vrouwelijke masochisten. Krafft-Ebing, wiens *Psychopathia sexualis* werkelijk uitpuilt van de gevalstudies, moet toegeven dat hij slechts over één wetenschappelijke beschrijving van een masochiste beschikt, namelijk de vijfendertigjarige Russische Fräulein X⁶⁹. Ter vergelijking: Krafft-Ebing rapporteert over 2 sadistes, 11 sadisten én 29 masochisten⁷⁰. Als theoretici het over één zaak eens waren dan was het dat masochisme een veelvoorkomende, mannelijke seksuele perversie was: volgens Stephanowsky beschikt men zelfs over "duizenden voorbeelden", volgens Duhren en Ellis is "seksuele flagellatie de meest frequente van alle seksuele perversies in Engeland", Thoinot geeft toe dat "het masochisme bijna exclusief, net als fetisjisme en sadisme, aan mannen ten deel valt"⁷¹. Namen seksuologen het aantal gerapporteerde gevallen als uitgangspunt dan was mannelijk masochisme natuurlijker dan vrouwelijk masochisme, hoezeer dit ook indruiste tegen het cliché van de weerloze vrouw die genoot van leed, pijn en machtsuitoefening.

Krafft-Ebings *sex bias* komt overigens goed tot uiting wanneer hij die tegenstrijdigheid wil wegedeneren. Dat vrouwen ondanks hun "instinctieve neiging tot vrijwillige onderwerping aan de man" minder voorkomen in de masochisme-statistieken vergt, in tegenstelling tot vrouwelijk sadisme waarvan de zeldzaamheid zichzelf bewijst, een bijkomende verklaring. Het geringe voorkomen van vrouwelijk masochisme wordt, aldus Krafft-Ebing, pas begrijpelijk wanneer men rekening houdt met de grotere "interne en externe weerstanden, het schaamtegevoel en de eerbaarheid" van vrouwen waardoor ze niet toegeven aan die natuurlijke drift of ze nalaten psychiaters erover te berichten⁷². Met diezelfde redenering, die meer dan tien jaar later door Laurent wordt herhaald, hoopte men het evolutionistische verklaringsmodel te redenen⁷³.

Ondanks beide moeilijkheden onderneemt men toch enkele brutale pogingen om de vrouw te zien als een natuurlijke masochiste. Op die manier legitimeert het atavistische model waarin "de klok wordt teruggedraaid tot de primitieve tijden, tot de gewoonte van de verkrachting, de gevechten tussen

⁶⁹ Krafft-Ebing, *op. cit.*, p. 140.

⁷⁰ Een schematisch overzicht van de 198 "perverse" gevallen die Krafft-Ebing bekend waren, vindt men in de negende uitgave van *Psychopathia sexualis* uit 1894 maar vindt men ook in Lombroso & Ferrero, *op. cit.*, p. 391.

⁷¹ Stephanowsky, *op. cit.*, p. 295; Ellis, *op. cit.*, p. 105-106; Bloch, *Der Marquis de Sade*, p. 211; Thoinot, *op. cit.*, p. 467. Voor Engelse *flagellomanie*, zie vooral Bloch, *Das Geschlechtsleben in England: mit besonderer Beziehung auf London* (Charlottenburg: Barsdorf, 1901-1903, Eng. vert. *Sexual life in England*, London: Corgi, 1967, p. 270-322)

⁷² Krafft-Ebing, *op. cit.*, p. 140.

⁷³ Laurent (*op. cit.*, p. 221): "de schaamte en de welvoeglijkheid zijn onoverwinbare obstakels voor de uiterlijke manifestatie van seksuele perversies bij de vrouw".

mannetjes voor het bezit van vrouwtjes” niet alleen de mannelijke dominantie maar ook zijn seksuele agressie⁷⁴. Wat te denken van Krafft-Ebing die verkondigde dat Hongaarse en Russische vrouwen een oorvijg van hun man als teken van zijn liefde beschouwden of van Laurent die meende dat de langdurige relaties tussen prostituees en pooiers enkel hierdoor te verklaren was of van Lombroso en Ferrero die – verwijzend naar Fouillée – het lot van kroostrijke, arme moeders als een uiting van masochisme beschouwden. Voor de radicale antifeminist Charles Vidal herinnerden die voorbeelden van vrouwelijke masochisme aan een gouden tijd waarin man en vrouw nog hun respectieve sociale plaats kenden; een natuurlijke rolverdeling die, volgens Vidal, enkel nog in de lagere klassen valt te bespeuren waar de vrouw “zelfs dikwijls geslagen wordt en haar liefde evenredig groeit (...), zij respect heeft voor de kracht van haar man en meer en meer van hem houdt”⁷⁵.

Bram Dijkstra heeft aangetoond hoe die verheerlijking van het vrouwelijke leed ook de beeldende kunsten inspireerde waar zinnelijke afbeeldingen van aangerande, gefolterde en slaafse vrouwen aan het eind van de eeuw erg populair werden⁷⁶. Ook de microscopische wereld van protozoa biedt opnieuw een analogie en een bijkomende rechtvaardiging. Zo is het veelbetekenend dat het vrouwelijke protozoön aanvankelijk iedere mannelijke aanraking met heftige contracties beantwoordt, maar wanneer het mannetje zijn aanvallen staakt zelf toenadering zoekt om vooralsnog gepenetreerd te worden⁷⁷.

Hoewel die twijfelachtige voorbeelden van vrouwelijk masochisme niet uitzonderlijk waren, leggen theoretici meer nadruk op de zeldzaamheid van vrouwelijk sadisme. Krafft-Ebing, Eulenburg en Laurent reserveren een apart hoofdstuk om uit te leggen hoe en waarom vrouwelijk sadisme ondanks historische voorbeelden als Messalina en Catharina de Medici, zo uitzonderlijk is. Een apart geval lijkt Iwan Bloch als hij het heeft over “de zo veelvuldig waargenomen wreedheid van vrouwen”⁷⁸, maar bij nader toezien is er geen sprake van een vermenging van wreedheid en wellust. De vrouwelijke wreedheid jegens mannen is net zoals de vrouw aseksueel en kan slechts veroorzaakt zijn door haar bangheid en lafhartigheid als een fysiek inferieur wezen. Eulenburg van zijn kant weet dat die inferioriteit voor veel mannen een vrijgeleide is om de vrouw fysiek en psychisch te mishandelen en hij brengt zelfs enig begrip op voor haar op sadisme lijkende rancune. Mannenhaat is voor hem een dieperliggende oorzaak van vrouwelijk sadisme. In uitzonderlijke gevallen, als een vermenging van seksuele lust en fysieke agressie niet te ontkennen is, behoeft die seksuele wellust, die men bij vrouwen niet of nauwelijks als natuurlijk veronderstelde, altijd een bijkomende oorzaak. Voor Krafft-

⁷⁴ Lacassagne, *op. cit.*, p. 242.

⁷⁵ Krafft-Ebing, *op. cit.*, p. 140, zie voor dezelfde voorbeelden, Ellis, p. 66; Laurent, p. 4; Lombroso en Ferrero, *op. cit.*, p. 94; Vidal, *op. cit.*, p. 277.

⁷⁶ Dijkstra stelt (*op. cit.*, p. 101) onomwonden dat “de laatnegentiende-eeuwse man van de meest geavanceerde “wetenschappelijke” autoriteit te horen kreeg dat vrouwen, ook al zagen zij dat anders, geslagen en aan geweld onderworpen wilden worden”.

⁷⁷ A. Binet, *Op cit.*, p. 588 met verwijzing naar Balbiani’s artikel in *Journal de Micrographie*, 1882, p. 241.

⁷⁸ Bloch, *Das Sexualleben unserer Zeit*, p. 623.

Ebing waren in die zeldzame gevallen van vrouwelijk sadisme altijd masochistische elementen te vinden en moest men "in de andere gevallen die literatuur en geschiedenis ons boden aan een omkering van de vrouwelijke geslachtskenmerken, aan een gedeeltelijke *viraginiteit* denken om het vrouwelijke sadisme te verklaren"⁷⁹. In het door Peskov gerapporteerde geval zijn het de onregelmatige maandstonden die ervoor zorgen dat zijn patiënte, die haar man 's nachts in de billen kerft, bij het zien van bloed erg opgewonden geraakte⁸⁰. Het zien van bloed was ook zonder onregelmatige maandstonden soms voldoende om vrouwen op te winden. De Franse psychiater Charles Féré wees erop dat de stierengevechten op sommige vrouwen een wulps effect hadden en Ellis schreef dat "er wellicht geen enkel natuurlijk object is dat zo'n emotionele effecten heeft als bloed"; Ellis scheen bovendien te weten dat bij het zien van bloed "het gezicht van zelfs een mooie vrouw verandert door rood-doorlopen ogen, knarsende tanden en onbeheersbare huiveringen"⁸¹. Het evolutionistische model liet overigens toe om die sadistische opwindning te herinterpreteren als een masochistische anticipatie op de precoïtale vrouwenroof en verkrachting die volgden op de bloederige strijd tussen de mannetjes. Eulenburg die dit atavisme verfoeide hanteerde nog een andere tactiek om vrouwelijk sadisme te ontkennen of te minimaliseren. Hij kon zich niet van de indruk ontdoen dat "de sadistische vrouw, in de literatuur zeker en tot zekere hoogte ook in de werkelijkheid, een schepping van de masochistische man was"⁸². Hiermee werd de sadistische vrouw niet meer dan een literaire creatie van de masochistische pornografie.

Eén afwijkende verklaring van vrouwelijk sadisme verdient wat meer aandacht omdat ze ons al een voorsmaakje geeft van een andere antifeministische strategie die rond de eeuwwisseling opduikt. De Amerikaan J. G. Kiernan maakt nogal wat indruk als hij rond 1890 sadisme in verband brengt met zoölogische observaties van Dallinger, Drysdale, Rolph en Cienowsky van het wreedaardige en zelfs kannibalistische paargedrag van vrouwtjesspinnen en bijenkoninginnen⁸³. De bekende zoöloog Alfred Brehm schreef het volgende over het lot van de mannetjesspin: "wanneer de mannetjesspin copuleren wil, benadert hij traag en erg voorzichtig het wijfje, uitzoekend of ze in staat is om zijn toenadering vriendelijk te verwelkomen of ze hem als een uitstekende prooi voor haar maaltijd beschouwt. Als het wijfje hem gunstig gezind is, versnelt het mannetje zijn pas en drukt hij afwisselend de twee punten van zijn

⁷⁹ Krafft-Ebing, p. 88-89. 'Viraginiteit' is het manifesteren van mannelijke kenmerken of eigenschappen bij vrouwen, maar betekent ook vrouwelijke homoseksualiteit.

⁸⁰ Peskov, V.N., 'Un cas de manie sexuelle pendant les règles avec sadisme féminin', in *Archives d'Anthropologie Criminelles*, 1898, p. 568-572.

⁸¹ Féré, 'Le sadisme aux courses de taureaux', in *Revue de Médecine*, Augustus, 1900; Ellis, *op. cit.*, p. 102-73.

⁸² Eulenburg, *op. cit.*, p. 74.

⁸³ Kiernans 'Psychological aspects of sexual appetite' verschijnt in 1891 in het April-nummer van het Amerikaanse tijdschrift *Alienist and Neurologist*, zijn 'Responsibility in sexual perversion' verschijnt een jaar later in het maart-nummer van *Chicago Medical Recorder*; zie ook Krafft-Ebing, *op. cit.*, p. 154-155 en Ellis, *op. cit.*, p. 104. Ellis verwijst ook naar de Italiaan Penta die onafhankelijk van Kiernan een biologische theorie van het vrouwelijk sadisme had uitgewerkt in zijn *I perversamenti sessuali* (1893).

pedipalpen tegen de onderbuik van het wijfje en vlucht om niet het slachtoffer te zijn van deze dame”⁸⁴. We kunnen ons het *fascinans et tremendum* die mannelijke wetenschappers ervoeren bij het zien van door wijfjes opgevreten of na de bevruchting stervende mannetjesdieren nu nog nauwelijks voorstellen. Niet alleen seksuologen als Krafft-Ebing en Ellis verwerkten die observaties, ook in de toenmalige literatuur liet het merkwaardige paargedrag van spinnen en bijen sporen na. In zijn *La vie des abeilles* geeft Maurice Maeterlinck een erg poëtische beschrijving van die tragische ontmoeting tussen man en vrouw⁸⁵.

Die zoölogische vaststellingen die Kiernan voor het eerst met vrouwelijk sadisme in verband bracht, moest men in evolutionistische middens eigenlijk enthousiast ontvangen. Deviant seksueel gedrag werd immers door atavistische seksuologen beschouwd als een overleving of opflakking van primitief, ooit functioneel paringsgedrag. Dit gebeurde niet en wel omdat Kiernans hypothese botste met de ‘machistische’ tactiek van antifeministische wetenschappers. Ellis beseft heel goed dat dit veel oorspronkelijker vrouwelijk sadisme – het speelt zich immers af bij inferieure diersoorten – contrasteert met de zeldzaamheid van sadistische vrouwen. In een slotzin weet hij die dreiging enigszins te neutraliseren. Op zoek naar een verklaring voor het overwicht aan mannelijke sadisten meent hij dat “dit verschijnsel slechts een klein tegengif is voor de wreedheid waarmee de vrouw de man behandelde lang voordat hij man werd”⁸⁶. De sadist is als een excessief voorbeeld van de mannelijke, fysieke suprematie een compensatie voor het leed dat heerszuchtige vrouwen hem in een zoölogisch verleden hebben aangedaan. Anders gezegd, Jack the Ripper is de onvermijdelijke wraak van de mannelijke sekse voor die prehistorische belediging.

Ellis die overigens overtuigd blijft van het natuurlijke mannelijke sadisme opent hiermee een deur naar een heel andere antifeministische aanpak. Het wetenschappelijke onderzoek naar sadisme en masochisme hoeft zich niet blind te staren op de legitimatie van de mannelijke superioriteit door de man als een geboren sadist te beschouwen. De voor de mannelijke burgerij ondraaglijke toekomst van een juridische en sociaal gelijkwaardige vrouw kan men ook verhinderen door de vrouw te culpabiliseren, ze af te schilderen als een gevoelloze, calculerende *femme fatale*, een wreedaardige feeke die uit is op een onderwerping van de man, een angstaanjagende, duivelse Amazone die in het geheim aan haar *gynaecocratisch* imperium werkt. Die strategie die deel uitmaakt van een bredere culturele beweging om de vrouwelijke onschuld te “ontmythologiseren” is in meerdere opzichten tegengesteld aan de ‘machistische’ pogingen om de man als een psychisch en fysiek superieur wezen te funderen. De vrouw is hier niet langer het hulpeloos, lijdzaam, zelfs van leed genietend zwak meisje, maar is getransformeerd in een dame die verantwoordelijk is voor de afnemende viriliteit, zint op wraak voor het mannelijke

⁸⁴ Brehm, A.E.; *La vie des animaux illustrée : description populaire du règne animal* (Paris: Baillière, s.d., p. 611 (vert. van *Illustriertes Thierleben*, 1869); zie ook Lombroso & Ferrero, *op. cit.*, p. 5.

⁸⁵ Maurice Maeterlinck, *La vie des abeilles* (Paris: Charpentier, 1901). Vooral de hoofdstukken ‘Le vol nuptial’ en ‘le massacre des mâles’ drukken die fascinatie uit.

⁸⁶ Ellis, *op. cit.*, p. 104.

geweld en zich schuilhoudt in de ondoordringbare, verborgen wereld van de prostitutie en de *demi-monde* waar ze van de viriele man een slaafs, masochistisch lam maakt.

Toch is die culpabilisering niet onverenigbaar met de 'machistische' strategie maar vullen ze elkaar aan. De laatste tactiek vertelt ons wat de man en vrouw van nature zijn, terwijl een 'masochistische' strategie ons zegt wat sinds de opkomst van de *Frauenfrage* verkeerd is gelopen. De ene strategie ondersteunt de aanval, de andere geeft munitie voor de verdediging als de tegenstander te ver is opgerukt. In de ene strategie speelt de seksuologische wetenschap de rol van bluffpoker, in de andere strategie maakt ze zich als een bange paniekzaaier zorgen over de immoraliteit van de vijand; dit terwijl men zich gisteren nog op de borst sloeg en uitschalde in de strijd der geslachten geen morele imperatieven te kennen. Dijkstra die het ontstaan van de *femme fatale* in de beeldende kunsten nauwgezet heeft gereconstrueerd, heeft al langer opgemerkt dat het beeld van de *wimp* en de *supermen* de twee uitersten waren in een misogynie verbeelding waarmee een mannelijke burgerij het verlies van haar privileges en suprematie wou ondervangen⁸⁷. Hoewel beide tactieken een verschillend temperament uitdrukten, schitterden ze in hun onvolwassenheid waarmee ze op het vrouwenvraagstuk reageerden.

4. De vrouwelijke inferioriteit weerlegd

Het beeld van de vrouw ondergaat in de tweede helft van de negentiende eeuw een grondige verandering. Ze was altijd wel al als inferieur aan de man beschouwd, wat dat betreft veranderde er weinig, maar behalve die minderwaardigheid had men tot de jaren '70 vooral aandacht voor haar positieve eigenschappen. Rond die tijd las men in de encyclopedie *Larousse* over de vrouwelijke gratie, haar schone zachtheid en haar breekbare, delicate gevoelsleven. Ze was een uiterst gevoelig wezen dat als een kwetsbaar kamerplantje bij mannen wel enig respect afdwong. Hoewel ze qua intellect, wils- en spierkracht in de man haar meerdere moest erkennen, compenseerde haar eendeloos genuanceerd ethisch en esthetische gevoel in hoge mate die tekortkomingen. In de jaren '90 geeft men in de nieuwste uitgave van diezelfde *Larousse* een opsomming van negatieve kenmerken zoals haar dwergachtige afmetingen, haar onevenwichtige lichaamsbouw, haar gebrek aan weerstand, haar nu plots ongevoelige reuk- en tastzin waarover men twintig jaar terug nog zo poëtisch was. In wetenschappelijke traktaten verliest de vrouw haar zo geroemde gratie waardoor ze bedreigend wordt. Volgens Susanna Barrows groeide het beeld dat de vrouw "als een krankzinnige genoot van geweld, als een kind onophoudelijk door haar instincten werden verslagen, als een barbaar een onverzadigbare honger naar seks en bloed had"⁸⁸.

⁸⁷ Dijkstra, *op. cit.*, p. 273.

⁸⁸ Zie Susanna Barrows, *op. cit.*, p. 60. Robert Tombs (*op. cit.*, p. 223) spreekt over de "desintegratie van de Romantische verbeelding" die het eigenlijk hoofdthema is van Flauberts *Madame Bovary*, Manets *Olympia* en Zola's *Nana*.

De schrijver Marcel Prévost die ook al meende dat de vrouw haar tedere broosheid had verloren, bracht die verschuiving in verband met het groeiende zelfbewustzijn van vrouwen omtrent hun belangen en rechten. In de verbeelding van de mannelijke burgerij was de stap van gracieuze vrouw die uitblonk in onwetendheid en gehoorzaamheid naar een ontaarde, gewelddadige amazone die zelfverzekerd tegen economische uitbuiting en patriarchale betutteling optrad erg klein. Wanneer de vrouw zich, dikwijls omwille van de kale nood, vermande, haar hersenen gebruikte en haar stem verhief, verloor ze voor de man al de sentimentele eigenschappen die haar in zijn burgerlijke verbeelding tot vrouw maakten. Verliet ze haar *chaise longue* en haar boudoir om zonder beminnelijke glimlach de knellende inferioriteitsretoriek te bestrijden, dan werd ze een harteloze egoïste die het huwelijk als maatschappelijke hoeksteen ondermijnde. In het prentenkabinet van de negentiende eeuw waar de vrouw maar kon kiezen tussen het portret van de onderdanige burgerdame of dat van de opstandige *cocotte*, verloor ze met die aanval op de mannelijke superioriteit het laatste compliment. Voor de wraaklustige man was de devaluatie van sierlijke maar zelfbewuste echtgenote naar onfatsoenlijke, hoerige feeks een zoveelste poging om de feministische belegering een halt toe te roepen.

Die groeiende demonisering van de vrouw vanaf de jaren '90 was deels het gevolg van barsten in het 'machistische' inferioriteitsdiscours. Terwijl vroeg negentiende-eeuwse feministen zoals de Belgische Zoé Gatti de Gamond nog bekenden dat "in het openbare leven zowel als in het privé-leven de vrouw zich moet onderwerpen aan het oordeel van de man, omdat hij de vrouw nu eenmaal overtreft in kennis en intelligentie"⁸⁹, was men aan het einde van de eeuw veel minder inschikkelijk. Aan de ene kant waren er intuïtieve tegenargumenten die ontkenden dat de vrouw minderwaardig was aan de man. In het industriële tijdperk waarin kolossale machines het werk van mannelijke spierkracht vervingen, was het voor iedereen duidelijk dat "de lichaamskracht zijn onovertrefbare waarde beetje bij beetje verloor ten voordele van de mentale energie"⁹⁰. De Parijse socioloog Jacques Lourbet stelt zich hierbij de volgende retorische vraag: "Als intelligentie en niet spierkracht vanaf het begin van de beschaving het bewijs geweest was van de persoonlijke waarde van het individu en zijn sociale nuttigheid, zou men dan ook aangetoond hebben dat de vrouw behalve fysiek inferieur ook op ander punten minderwaardig was?"⁹¹.

Materialistische antifeministen, bewust van de kracht van dat argument, meenden evenwel dat de hoeveelheid mentale energie die nodig was om geniale gedachten voort te brengen evenredig was aan de fysieke energie die iemand bezat: "De fysieke kracht is niet minder noodzakelijk", zo schreef Proudhon, "voor denkwerk dan voor handenarbeid"⁹². Gedrenkt in een terminologie die ontleend was aan de thermodynamica, geloofden ze dat het zwak

⁸⁹ Het citaat komt Gatti de Gamonds *De la condition sociale des femmes au 19e siècle* (1836) en leest men na in Keymolen, D. & Coenen, M., *Stap voor stap: geschiedenis van de vrouwenemancipatie in België* (Brussel: Kabinet van de Staatssecretaris voor Maatschappelijke Emancipatie, 1991, p. 10).

⁹⁰ Jacques Lourbet, *Le problème des sexes* (Paris: Giard & Brière, 1900, p. 31).

⁹¹ *Ibidem*, p. 27-28.

⁹² Proudhon, P.J., *De la justice dans la Révolution et dans l'Église: nouveaux principes de philosophie pratique* (Paris: Garnier, 1858, Tôme III, p. 349); zie ook *Ibidem*, p. 32.

fysiek gestel van de vrouw niet in staat was om grootste gedachten voort te brengen. Hoe belachelijk die opvatting ons vandaag ook schijnt, toen was het debat over de aard van mentale energie nog volop bezig. Voor wie overtuigd was van de proportionaliteit van fysieke en mentale energie, maakte het nogal wat uit of breinprocessen van mechanische, thermische, elektrische of chemische aard waren⁹³. Hoe meer energie nodig was om grootse gedachten voort te brengen, hoe redelijker het was te denken dat stoere mannen tot geniale vondsten in staat waren. Een ongeschoolde gespierde seizoenarbeider moet zich kostelijk geamuseerd hebben als hij de ernst zag waarmee geleerden zich toen over die wereldvreemde theorie bogen. Zijn schaterlach vertolkte bovendien een andere veelgehoorde kritiek op die zogenaamde mannelijke superioriteit: wanneer de man zich al intellectueel superieur waande, dan had zijn vermogen om abstract te denken hem zo van het gezond verstand vervreemd dat hij de meest simpele waarheden niet meer zag: “ondanks zijn ongelooflijke technische en wetenschappelijke verwezenlijkingen die het aangezicht van de wereld definitief hebben veranderd”, zo stelt Lourbet, “toont hij zich, in sommige gevallen, zo verheven boven instincten en passies dat hij het probleem van de geslachten niet meer met een heldere, onbevangen en serene redelijkheid kan bestuderen”⁹⁴.

Behalve die intuïtieve vermoedens waren er empirische argumenten *contra* de mannelijke superioriteit. De zwakheid van de vrouw volgde zeker niet uit de bevolkingsstatistieken. Niet alleen werden er meer meisjes geboren, vrouwen leefden ook langer waardoor het vrouwelijke surplus nog groter werd⁹⁵. In Engeland telde Sir Humphry 36 vrouwelijke maar slechts 16 mannelijke honderdjarigen, in Frankrijk telde Turquan in 1887 46 vrouwelijke maar slechts 27 mannelijke honderdjarigen. Bertillon stelde vast dat het aantal doodgeboren kinderen onder de mannelijke bevolking groter is waaruit Ellis concludeerde dat “meisjes dankzij hun kleinere gestalte meer kans hebben gezond op de wereld te komen”⁹⁶. Demografen berekenden dat het vrouwelijk geslacht ook beter scoorde inzake mortaliteit onder kinderen tot drie jaar en telden in mortuaria veel minder plotse sterfgevallen onder vrouwen. Het enige afwijkende demografische gegeven was de hogere mortaliteit onder vrouwen tussen het einde van de puberteit en hun dertigste verjaardag. In werkelijkheid zal de mortaliteit tussen 5 en 20 jaar onder meisjes gedurende de negentiende eeuw sterk toenemen en die van jongens overtreffen. Vooral de ‘tering’ was de ziekte die de meeste doden eiste. In België bezweek één vijfde van alle meisjes tussen zeven en vijftien jaar eraan en veertig procent van de meisjes tussen de

⁹³ Zie de discussies in de Franse *Revue Scientifique* van 11 en 18 oktober 1886 en 1 januari 1887 met tenoren als Charles Féré, Charles Richet en Jules Soury.

⁹⁴ Lourbet, *op. cit.*, p. 4.

⁹⁵ Voor een overzicht van die demografische gegevens, zie Ellis, *Man and Woman*, p. 373-384; ook Jacques Bertillon's lemma's 'Mortalité', 'Natalité' en 'Mort-né' in Dechambre's *Dictionnaire encyclopédique des sciences médicales* zijn bruikbaar; Sir G. Humprey's gegevens komen uit diens *Old age, the results of information received respecting nearly nine hundred persons who had attained the age of eighty years, including seventy-four centenarians* (Cambridge: Macmillan and Bowes, 1889); Franse data over honderdjarigen, vindt men in Turquan, 'Statistiques des centenaires', in *Revue Scientifique*, september, 1888.

⁹⁶ Ellis, *op. cit.*, p. 376-377.

vijftien en de eenentwintig jaar⁹⁷. Tijdens het laatste kwart van de negentiende eeuw waren wetenschappers vooral onder de indruk van de lagere vrouwelijke mortaliteit aan het begin en het einde van het leven. Zo schrijft Ellis, goed beseffend dat hiermee een populaire opvatting sneuvelt, dat “al het samengebracht bewijsmateriaal (...) ons naar dezelfde conclusie voert: de grotere fysieke zwakheid van mannen en de grotere taaierheid van vrouwen”⁹⁸. Dit was niet alles want ondanks de grotere fatale vatbaarheid voor tuberculose, cholera en griep (jongens schenen dan weer gevoeliger voor pokken), verkondigden Heinrich Ploss en Max Bartels, ontegensprekelijke autoriteiten op het gebied van “vrouwenstudies”, dat “een erg merkwaardig onderscheid tussen beide geslachten dat tot nu toe geen redelijke verklaring heeft gekregen er in bestaat dat het vrouwelijke geslacht in het algemeen een grotere levensenergie en een betere weerstand tegen alle levensverkortende invloeden bezit”⁹⁹.

Die hogere vrouwelijke immuniteit werd bevestigd door de experimenten van Franse bioloog Gustave Loisel¹⁰⁰. Loisel was in zijn studie voor de *société de biologie* vertrokken van statistisch materiaal dat “getoond had dat, bij de menselijke soort, het vrouwelijke geslacht levensvatbaarder is dan het mannelijke geslacht, en dit vanaf de geboorte”¹⁰¹, maar wou weten of dat bij het menselijke embryo ook zo was. Hij stelde inderdaad vast dat de levenskansen van het vrouwelijke embryo hoger lagen omdat zijn inwendige organen in het algemeen niet alleen groter, zwaarder maar ook beter ontwikkeld waren. Loisels experimenteel onderzoek liet het feministische front niet onberoerd. De Franse communist en feminist Paul Lafargue verwees in zijn brochure *La question de la femme* (1904) naar Loisel als hij besloot dat “de vitaliteit van de vrouw groter is dan die van de man”¹⁰². Die visie omtrent de vrouwelijke levenskracht, die rond de eeuwwisseling gangbaar was, week sterk af van de mening van dokter Virey die in 1817 schreef dat “meisjes het zwakste en ziekste deel van het menselijke geslacht vormden”¹⁰³. Nieuw onderzoek leerde alvast dat de mannelijke fysieke superioriteit zeker niet op demografisch en medisch gebied gold.

Menswetenschappers waren ondertussen verwickeld in een etnografisch debat met een veel bredere politiek-maatschappelijke weerklank, met name de

⁹⁷ Zie Yvonne Knibiehler, ‘Lichaam en hart’, in Duby & Perrot, *op. cit.*, p. 263, die beweert dat “alle statistieken inderdaad laten zien dat in de negentiende eeuw het ziekte- en sterftcijfer van vrouwen hoger is dan dat van mannen”. We stellen alleen vast dat de laatnegentiende-eeuwse opinies verschillen van de actuele cijfers die Henry en Imhof over die periode in de *Annales de démographie historique* in 1987 en 1981 gepubliceerd hebben.

⁹⁸ Ellis, *op. cit.*, p. 383.

⁹⁹ Ploss & Bartels, *op. cit.*, p. 55.

¹⁰⁰ Loisel, die overigens erg bezorgd was over het geringe mannelijke aandeel in het nageslacht, getuige hiervan zijn ‘Etude expérimentale de l’influence du père dans l’hérédité’ (*Comptes Rendus hebdomadaires des séances de la Société de Biologie*, 1910, p. 153-156) beschrijft die vrouwelijke suprematie op fysiek vlak in zijn ‘Croissance comparée en poids et en longueur des foetus mâles et femelles dans l’espèce humaine’ en ‘Activité de croissance comparée dans les foetus mâles et femelles de l’espèce humaine’ verschenen in *Comptes Rendus hebdomadaires des séances de la Société de Biologie*, 1903, p. 1235-1237 & p. 1237-1239.

¹⁰¹ Loisel, *op. cit.*, p. 1235.

¹⁰² Geciteerd door Albistur & Armogathe, *op. cit.*, p. 343.

¹⁰³ Geciteerd door Yvonne Knibiehler, *op. cit.*, p. 263.

discussie over het *matriarchaat* of het moederrecht; een stoutmoedige hypothese die “betekende dat de vrouw niet altijd, zoals men haar gewoonlijk voorstelt, inferieur was aan de man en dat zij misschien op een dag ons fysieke koninkrijk zal omverwerpen”. Die theorie waarmee men het patriarchale afstammingsrecht als een reeds in bijbelse tijden aanwezig en bijgevolg universeel gegeven verwierp, werd voor het eerst geformuleerd in 1861 door Johann Jacob Bachofen¹⁰⁴. De idealistisch-conservatieve Zwitserse jurist die er overigens geen geheim van maakte dat hij eigenlijk de intellectuele suprematie van christelijke volkeren wou aantonen, vond in de mythen van de oude, heidense Egyptenaren, Kleinaziaten en Grieken sporen van gemeenschappen met een moederrechtelijke afstamming. Die gemeenschappen contrasteerde hij met de Westerse vaderrechtelijke maatschappijen waarin het geestelijke en het spirituele hun hoogtepunt bereikten. Bachofen interpreteerde Aeschylus’ *Oresteia* als een docudrama of zelfs een gerechtsdrama over de overgang tussen het verdwijnende moederrecht en het opkomende en overwinnende vaderrecht. De misdaad van Klytaimnestra, die haar man Agamemnon – Orestes’ vader – vermoordde, wordt door een Atheense jury afgewogen aan de misdaad van Orestes die zijn moeder ombrengt. Dat Athene kiest voor Orestes die de moord op zijn vader wil wreken beschouwt Bachofen als een overwinning van het vaderrecht. De vrijspraak van Orestes toont dat de patriarchale afstamming het wint op de afschuw voor een moedermoord. Het bestaan van een *gynaecocratische* tijdperk, gekenmerkt door erfrecht voor dochters en broers die van zussen afhankelijk waren, was ongetwijfeld schokkend in een tijd waarin de Code Civil voorschreef dat de vrouw slechts een fractie van het bezit van haar man erfde. Als evolutionist meende Bachofen dat dit vrouwrijk er gekomen was na een periode van promiscuïteit, het *hetärismus*, waarin een man met verschillende vrouwen en een vrouw ook met verschillende mannen geslachts-gemeenschap had. Die bandeloze toestand van veelwijverij en veelmannerij waarvan Bachofen het bestaan nooit – zelfs niet door middel van mythen – heeft aangetoond, betekende een ondraaglijk misbruik van vrouwen door wiens verzet het regelloze *ius naturale* herschepen werd in een ordelijk *ius civile* waarvan dat matriarchale erfrecht de belangrijkste peiler was. Die neolithische revolutie in politiek en recht onttaarde vervolgens in een oorlogszuchtig *Amazonentum* met militaire vrouwenmilities die macht en privileges afdwongen en op die manier een strijd der geslachten ontketenden. Die strijd werd door de Amazones verloren wat meteen het einde van het matriarchaat betekende.

Bachofens *Das Mutterrecht* werd ernstig genomen door belangrijke negentiende-eeuwse etnografen zoals J.P. Mac Lennan en Lewis H. Morgan wiens expedities en observaties de theorie van het oorspronkelijke matriarchaat on-

¹⁰⁴ Johann Jacob Bachofen, *Das Mutterrecht: eine Untersuchung über die Gynaiokratie der alten Welt nach ihrer religiösen und rechtlichen Natur* (Stuttgart: Kraus und Hoffmann, 1861). Voor een goede samenvatting van Bachofens opvattingen en invloed, zie Justin Stagl ‘Johann Jakob Bachofen und “Das Mutterrecht”’, in *Archiv für Kulturgeschichte*, 1988, p. 109-129. Voor een grondiger studie verwijzen we naar Hans-Jürgen Hildebrandt, *Der Evolutionismus in der Familienforschung des 19. Jahrhunderts* (Berlin: Mainzer Ethnologische Arbeiten, Bd. 4, 1983) en Françoise Picq, *Sur la théorie du droit maternel, discours anthropologiques et discours socialistes* (Paris: thèse doctorale Paris IX, 1979).

dersteunden, ondanks de kritiek van Henry Sumner Maine dat matrilineaire en patrilineaire ordeningen altijd al naast elkaar hadden bestaan. Bachofens hypothese bereikt het feminisme via de geschriften van Friedrich Engels waarmee de theorie van het oorspronkelijke matriarchaat in een materialistisch schema werd gegoten om later een dogma van het communisme te worden¹⁰⁵. Primordiaal in Engels' receptie van Bachofens theorie was de idee dat met de omverwerping van het matriarchaat de cultus van het privaateigendom, die in de industriële negentiende eeuw een hoogtepunt bereikt, gestalte kreeg. Engels redeneerde in zijn *Der Ursprung der Familie*, die hij kort na Marx' dood in 1884 uitgaf, dat de man die in een matriachale samenleving verantwoordelijk was voor de voedselvoorziening weliswaar eigenaar was van het voedsel, het vee en slaven, maar na zijn dood die arbeidsmiddelen niet aan zijn kinderen kon nalaten. Die arbeidsmiddelen gingen in de eerste plaats over aan zijn broeders, zusters en zusterkinderen, ofwel aan de nakomelingen van de zusters van zijn moeder. Dat de man onder het matriachale bewind tijdens zijn leven wel eigenaar was van de arbeidsmiddelen was een privilege dat haar fataal werd. De man koesterde het ambitieuze verlangen om dat kapitaal alleen over zijn kinderen te verdelen en zijn vrouw vanuit een Strindbergiaanse angst dat hij buitenechtelijke kinderen zou bedelen in zijn privé-vertrekken op te sluiten. Engels schreef in grote letters dat "de omverwerping van het moederrecht de historische nederlaag van het vrouwelijke geslacht was (...) De vrouw werd van haar waardigheid beroofd en ondergeschikt gemaakt, werd de slavin zijner lusten en slechts werktuig voor kinderteelt"¹⁰⁶. Die analyse viel uiteraard in goede aarde bij het marxistische of 'collectivistische' feminisme dat revolutie boven stemrecht voor vrouwen stelde. In dit discours waarin de uitbuiting van het kapitaal vermengd werd met de tragedie van de patrilineaire afstamming ging de restauratie van dat mythisch matriarchaat deel uitmaken van de communistische utopie. Zo meende Lafargue dat de ontwikkelingswetten van het kapitalisme ertoe leidden dat "de geciviliseerde mensheid, onder de druk van de wereld van mechanische productie, zich richt naar een samenleving, die gebouwd is op gemeenschappelijk bezit, waarin de vrouw, bevrijd van economisch, juridische en morele ketens die haar knevelden, haar fysieke en intellectuele vermogens vrij zou kunnen ontwikkelen, zoals in de tijd van het barbaarse communisme"¹⁰⁷. Met de collectivisering van productiemiddelen die volgens marxistische *hardliners* onvermijdelijk was door de nakende crisissen van het industriële kapitalisme zouden tegelijk de vrouwenrechten ingewilligd worden die sinds de teloorgang van het matriarchaat waren afgeschaft.

Het 'individualistische', burgerlijke feminisme, dat weinig heil zag in een sociale revolutie als middel om zijn eisen in te willigen, was al even geneigd om die etnografische theorie te gebruiken in zijn strijd tegen het antifemi-

¹⁰⁵ Friedrich Engels, *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats: im Anschluss an Lewis H. Morgans Forschungen* (Stuttgart: Dietz, 1884; Ned. vert. *Het ontstaan van de familie, van het privaateigendom en van de staat, in aansluiting bij Lewis H. Morgan's onderzoekingen*, Rotterdam: Wakker, 1909).

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 33.

¹⁰⁷ Geciteerd door Albistur & Armogathe, *op. cit.*, p. 344.

nisme. Het matriarchaat bewees dat de mannelijke politieke dominantie geen universeel gegeven was en ondermijnde de vanzelfsprekendheid van het mannelijke kiesrecht. Charles Vidal waarschuwde al dat het matriarchaat niet anders betekende dan "het recht om te stemmen dat de oorlogzuchtige Londense suffragettes verlangen en gebaseerd zal worden op gronden van erfelijkheid en afstamming"¹⁰⁸. Niet alle verdedigers van vrouwenrechten deelden die nostalgische kijk op een groots verleden van machtige amazones. Zo legde de socioloog Jacques Lourbet zich neer bij de vernietigende kritieken van etnologen Westermarck, Starcke en Sumner Maine. Zij ontkenen het bestaan van matrilineaire afstammingstelsels niet, maar verwierpen de ideologische bruikbaarheid van dat etnologische verschijnsel. Het matriarchaat dat velen zo oorspronkelijk leek omdat "afstamming via de moeder de natuurlijkste zaak van de wereld is (...) terwijl het vaderschap slechts een idee is, een vermoeden, een veronderstelling, voorvloeiend uit het geschreven recht" was in werkelijkheid geen paradijs voor vrouwen, zo bleek uit minder romantische vaststellingen. Vooral beschrijvingen van schrijnende toestanden waarin vrouwen in nog bestaande matriachale culturen leefden maakten indruk¹⁰⁹. Andere tegenargumenten waren van een bedenkelijker kwaliteit zoals Posada's uitstapje naar de historische linguïstiek die ontdekt had dat hardklinkende woorden zoals pa, ta, pe oorspronkelijker waren dan zachtklinkende woorden zoals ma, at of ap; of de psycholoog Bernard Perez die zijn oor tegen kindermondjes hield en bevestigde dat ze vroeger *papa* dan *maman* konden roepen¹¹⁰.

Ten slotte was het oermatriarchaat niet alleen in feministische kringen populair, ook tegenstanders verwezen ernaar. Lombroso en Ferrero zagen de moederliefde als het bewijs van een historische *gynaecocratie*, maar dit argument zal wel geen grote steun in de strijd voor vrouwenrechten geweest zijn¹¹¹. De criminoloog Granier merkte op dat dit neolithische paradijs niet alleen bewees dat vrouwen kunnen heersen maar vooral dat ze ook verslagen kunnen worden. Het matriarchaat herinnerde behalve aan een glorieus heldinnenverleden ook aan de mannelijke militaire suprematie en aan het bittere trauma van het *Amazonentum*¹¹². Eulenburg wees op die dubbelzinnigheid waarmee het matriarchaat heeft te kampen; immers, in de strijd der geslachten kan de mythe van het oermatriarchaat zowel de agressie van de man als de oorlogszuchtigheid van de vrouw aanwakkeren.

¹⁰⁸ Charles Vidal, *op. cit.*, p. 282.

¹⁰⁹ Laloy schreef over onromantische matriarchaten op het eiland Malakka in zijn 'Notes sur la vie des femmes chez les Orang-Belandas, les Orang-Djakouns et les Orang-Laut', in *L'anthropologie*, 1897, p. 110ev; Paturet "ontmytologiseerde" de Egyptische Cleopatra als een vrijgevochten vrouw in de oudheid in zijn *La condition juridique de la femme dans l'antique Egypte* (Paris: E. Leroux, 1886).

¹¹⁰ Zie Lourbet, *op. cit.*, p. 25-26. Posada's argument vindt men in diens *Théories modernes sur les origines de la famille, de la société et de l'état* (Paris: Giard & Brière, 1896) en Perez' bevindingen leest men na in zijn *La Psychologie de l'enfant (les trois premières années)* (Paris: Baillière, 1882, p. 292).

¹¹¹ Lombroso & Ferrero, *op. cit.*, p. 93.

¹¹² Camille Garnier, *La femme criminelle* (Paris: Doin, p. 444); de slag der Grieken en Amazones was een geliefd thema in beeldende kunstenaars van het fin de siècle dat de mannelijke burgerij herinnerde aan hun machtherovering, zie Dijkstra, *op. cit.*, p. 335-336.

Bachofens vermoeden van een oerpromiscuïteit deed het helemaal niet goed. Evolutionisten als Darwin, Espinas, Houzeau en Letourneau hadden er al op gewezen dat dit *hetairisme*, eigenaardig genoeg, nooit bij dieren was vastgesteld en etnologen als Fison, Westermarck en zelfs Morgan leverden overtuigende bewijzen dat de gesignaleerde gevallen van promiscuïteit in werkelijkheid erg ingewikkelde groepshuwelijken waren¹¹³. Maar hoe moeilijk Bachofens theorie het ook had om zich te handhaven, het beeld van een neolithische tijd waarin de gender-rollen omgekeerd waren was tot burgerlijk-conservatieve middens doorgedrongen. De mannelijke burgerij hoefde *het eeuwige vrouwelijke* zich nu niet langer alleen maar als een gefatsoeneerd kamerplantje of een overgecultiveerde moeder te verbeelden; er was nu een alternatieve voorstelling van de vrouw, die hoe mythisch en bedreigend ze ook was, toch zorgde voor variatie in het erg eenzijdige burgerlijke prentenkabinet van vorige eeuw.

In het al heftige debat over de etnografische betekenis van het matriarchaat dook bovendien nog een vreemder verschijnsel van gender-omkering op, met name dat van de *couvade* of de gewoonte waarbij niet de vrouw maar de man, na de bevalling, het kraambed houdt, een gewoonte waarvan de antropoloog Quatrefages dacht dat ze bovendien nog in naburig Baskenland bestond¹¹⁴. Voor de viriele, strijd lustige mannelijke burger moet het beeld van een bedlegerige man die als moeder verkleed de baby wiegde, knuffelde en soms zelfs "zoogde" een schokkend en barbaars evenement zijn geweest. Het was voor verdedigers van de vrouwenrechten bijgevolg verleidelijk om die couvades, in navolging van Bachofen die zich baseerde op Apollonios van Rhodos' *Argonautica*, als restanten van een matriarchaal rijk te zien. Aan de andere kant stond men klaar om, zoals Maurel, de *couvade* als een overdrijving van het vroege patriarchaat te beschouwen; immers, door in het kraambed te gaan liggen en zich als de moeder te gedragen negeerde de man de rol van de eigenlijke moeder van zijn kinderen. Ook de *couvade* was dus geen onverdeeld succes waarmee feministen de mannelijke superioriteit aanvielen; maar naast de haperende theorie was er opnieuw het haarscherpe beeld van een vader, die om welke redenen ook, zich als een vrouw gedroeg en dat opwindende prentje liet wellicht een veel grotere indruk na dan het duffe etnologische debat dat het verschijnsel interpreteerde.

Een ander cliché dat aan het eind van vorige eeuw sneuvelde was de passieve seksuele rol van de vrouw. Door haar natuurlijke frigiditeit was haar onderwerping aan de mannelijk wellust de normaalste zaak. De meesten dachten zoals Louis Fiaux dat "in het hele dierenrijk het mannetje diegene is die aanvalt" en dat "in de primitieve toestand het de mannetjes zijn die onderling vchten voor het bezit van wijfjes zoals de herten, de stieren en de

¹¹³ Zie voor samenvatting van bezwaren tegen oerpromiscuïteit, zie Engels, *op. cit.*, p. 10-15.

¹¹⁴ Voor toenmalige visies op *couvade*, zie artikel E. Martin, 'La *couvade*', in *Revue Scientifique* (1894, p. 366-369) en H. Ling Roth 'On the signification of *couvade*', *Journal of Anthropology of Great Britain and Ireland* (1893, p. 204-242); voor betekenis van *couvade* voor feminisme, zie Poirier, *L'Infériorité sociale et le féminisme* (Paris: Marchal & Billard, 1900, p. 20-38). Voor Bachofens visie op de *couvade* als matriarchale restant, zie Justin Stagl, *op. cit.*, p. 121.

honden"¹¹⁵. Toch is zelfs het antifeministische kamp in de tweede helft van vorige eeuw enigszins verdeeld. De anarchist Pierre-Joseph Proudhon moet andere dieren voor ogen hebben gehad wanneer hij poneerde dat "bij de dieren het wijfje het mannetje zoekt en hem een signaal geeft"¹¹⁶. De agressieve rol van vrouwtjesspinnen en bijenkoninginnen tijdens de paring leek te bevestigen dat bij lagere diersoorten het vrouwtje eigenlijk het sterke geslacht was; "niet alleen zijn de wijfjes talrijker", zo geven Lombroso en Ferrero toe, "maar ze zijn ook groter, sterker en hebben een complexere structuur"¹¹⁷. Die superioriteit verloor ze echter vanaf de zoölogische klasse van de vogels.

Ook de cytologische wereld van micro-organismen die een perfecte metafoor was van de mannelijke ondernemerszin en de vrouwelijke huiselijkheid, bleek bij nader toezien niet zo stereotiep. In hun preparaten zagen de cytologen een erotisch machtsspel tussen gelijkwaardige, geslachtsrijpe protozoa. Zo bemerkte de embryoloog Fol bij de geslachtcellen van zeesterren "een merkwaardig schouwspel van aantrekking tussen de eicel en zaadcel"¹¹⁸; net voor het oppervlak van de eicel hield de spermatozoïde halt, het membraan van de eicel werd onrustig en maakte golvende bewegingen waaruit zich geleidelijk een kegeltje (de attractiekegel) vormde; de zaadcel hechtte zich vervolgens vast aan die kegel die hem tenslotte meenam naar de celmassa van de eicel. Dit beeld druiste in tegen het imago van de heldhaftige, koene zaadcel die na een lange, moeizame tocht zonder veel omhaal de veel grotere eicel penetreerde. In realiteit was het de eicel die een gedweë zaadcel koos en binnenliet. Eenmaal over de ophaalbrug van haar burcht, zo kon Fol verder vaststellen, verloor de zaadcel bovendien alle viriele energie. Het was nu de celkern van de eicel die op zoek ging naar de spermatozoïde die onwennig in haar trappenhuis bleef staan. Binet beschrijft dat cytologische afspraakje tussen de twee celkernen als volgt: "Op dit moment schijnt de vrouwelijke celkern verrast te zijn en beweegt zich richting mannelijke celkern. Binnenkort zullen de twee celkernen elkaar raken en het is vooral de vrouwelijke celkern die hierin de actieve rol speelt. Ze is levendig door onophoudelijke bewegingen en ze verandert ieder moment van vorm; ze werpt tentakels uit naar de mannelijke kern en nadat één van die tentakels zich aan hem vasthecht (..) vermengen beide celkernen zich"¹¹⁹. Die verrassende daadkracht waarmee de eicel van de zeester haar paringspartner bij de kraag vatte maakte indruk. De heftige *amiboïde* bewegingen en vervormingen van de eicel toonden aan dat vrouwen geen frigide bedgenoten waren. Iemand die wist dat vrouwelijke wellust zich niet tot micro-organismes beperkte was de Engelse Nicolas Francis Cook die in zijn, overigens erg kuise handboek over seksualiteit, *Satan in Society* (1870) melding maakte van de private gewoontes van meisjes in internaten. Ze waren beslist niet de onschul-

¹¹⁵ Fiaux, *op. cit.*, p. 92-93.

¹¹⁶ Geciteerd in Fiaux, *op. cit.*, p. 80.

¹¹⁷ Lombroso & Ferrero, *op. cit.*, p. 3.

¹¹⁸ De Franse bioloog Félix Le Dantec sprak over "une attraction réciproque", zie diens *Théorie nouvelle de la vie* (Paris: Alcan, 1896, p. 299); voor cytologische bewijzen van de actieve seksuele rol van de vrouw, zie opnieuw Alfred Binet, 'La vie psychique des micro-organismes', in *Revue Philosophique*, 1887, p. 595-596; Lourbet, *op. cit.*, p. 16-17 & 125-126.

¹¹⁹ Binet, *op. cit.*, p. 596.

dige engeltjes waarvan de Franse historicus Michelet dacht dat ze liever borduurden dan vrijden; wat evenwel nog niet betekent dat ze geleken op die onverzadigbare monsters waarover de burgerman in de Belle Epoque, wiens verbeelding door paranoia geneigd was tot overdrijven, eindeloos kon mijmeren.

5. De immorele vrouw

Het antifeministische demoniseren van de vrouw in de Belle Epoque komt het best tot uiting in de gewijzigde visie op de vrouwelijke moraliteit. Op Seneca na, die haar definieerde als "een beest zonder schaamte en vervuld van perversiteit", bewonderde de mannelijke burgerij in de vrouw, die weliswaar dom en zwak was, haar natuurlijke goedheid. Haar morele superioriteit beschouwde men als een compensatie voor haar intellectuele en fysieke inferioriteit. In reactie op Proudhon, wiens misogynie zo brutaal was dat hij de vrouw zelfs die laatste troost ontnam, schrijft Fiaux: "Wat een bewering! Het is juist omdat de vrouw zwak is dat ze een oprecht gevoel van rechtvaardigheid heeft"¹²⁰. Omgekeerd, was dat superieur rechtvaardigheidsgevoel, dat natuurlijk met haar natuurlijke rol van moeder samenhangt, de oorzaak van haar intellectuele zwakheden: "het moederschap", zo schrijft Gaston Richard, "kan de vrouw afsluiten van hogere intellectuele vaardigheden, terwijl het de vrouwelijke moraliteit perfectioneert"¹²¹.

Een eerste generatie wetenschappers die zich als jurist, criminoloog of gerechtshypsiater over de vrouwelijke moraliteit boog, aanvaardde die 'compensatieliefde'. Quetelet loofde de "schuchterheid van vrouwen die haar voor immorele daden behoedde"; Tarde beschouwde de vrouw, die hij weliswaar als een onderontwikkeld schepsel zag, als *le bon sauvage*; Ferrus loofde de invloed van *efféminisation* op de Franse zeden waardoor de weerzin voor de doodstraf en bloedvergieten toenam; Proal loofde de gematigdheid van de vrouw waardoor ze minder van het rechte pad afweek¹²². Maar ook onder de jongere generatie waar de moraliteit van vrouwen meer dan ooit ter discussie stond, vond men nog lofredes op de morele superioriteit van de vrouw; zo heeft Joubert het over "de natuurlijke deugden van de vrouw" die hij eerder aantreft bij werkvrouwen en fabrieksmeisjes dan bij dames uit de geperverteerde hogere burgerij en aristocratie¹²³.

Vanaf het laatste decennium verwelkt het beeld van de goedgehartige, zedelijke vrouw. Een eerste kritische golf herhaalt Proudhons opvatting dat de hogere vrouwelijke moraliteit slechts schijnbaar is: "zoals haar geest anti-metafysisch is, is haar geweten anti-juridisch; de vrouw houdt bovenal van de

¹²⁰ Fiaux, *op. cit.*, p. 92.

¹²¹ Gaston Richard, 'Jacques Loubet: La femme devant la science contemporaine' in *Revue philosophique*, 1897, p. 435.

¹²² Voor Quetelet en Proal, zie Henri Lacaze, *De la criminalité féminine en France: étude statistique et médico-légale* (Lyon: 1910, p. 103); voor Tardieu zie Raymond de Ryckere, 'La criminalité féminine' in *La Belgique judiciaire*, 1891, p. 2-3.

¹²³ Voor Joubert, zie Camille Granier, *La femme criminelle* (Paris: Doin, 1906, p. 43).

gunst, het privilege; ze heeft geen verstand van rechten"¹²⁴. Dat haar superieur rechtvaardigheidsgevoel van geen tel meer is en haar gebrek aan abstract ethisch redeneren aan de kaak wordt gesteld, past bij de maatschappelijke polemiek over de toelating van vrouwen tot de balie die zich in Frankrijk rond Jeanne Chauvin en in België rond Marie Popelin concentreerde. Lombroso en Ferrero gaan nog verder door de superioriteit van de vrouwelijke *sens moral* zelf in twijfel te trekken; "we kunnen bevestigen", zo concluderen de auteurs, "dat het zedelijkheidsgevoel van de vrouw, net als bij het kind, minderwaardig is"¹²⁵. Haar grotere medelijden is als afgeleid sentiment van de moederliefde, volgens beide Italiaanse criminologen, slechts het gevolg van haar grotere emotionele labiliteit die zich zowel in irrationele affectie als in tomeloze agressie kan uiten.

Een tweede golf had juist betrekking op die metafysische compensatiewet die volgens positivistische criminologen iedere empirische grondslag miste. Eén van de meest rabiante tegenstanders van een superieure vrouwelijke criminaliteit, Henri Lacaze, vroeg zich af "waarom men, met dezelfde logica, niet toegaf dat de vrouw behalve fysiek en intellectueel ook moreel minderwaardig was?"¹²⁶. Zijn Zwitserse medestander, Henri Leale, wees erop dat die compensatiewet een 'spiritualistisch' idee was; voor wie als goede positivist geloofde dat het menselijke brein niet meer was dan complexe materie, stelde zich het volgende probleem: "als de vrouw moreler was dan de man, dan zou ze over een perfecter brein dan de man moeten beschikken"¹²⁷. Aangezien volgens Leale zelfs de vurigste feministen niet geloofden in die *surfemme* hield de superieure moraliteit van vrouwen geen steek.

Dat vermoeden werd aangevuld met bewijzen dat vrouwen een lagere gevoeligheid voor zintuiglijke prikkels zouden hebben. De lang bejubelde vrouwelijke sensibiliteit voor geuren, kleuren, aanrakingen en geluiden kon de prille psychologische wetenschap niet op haar apparatuur registeren. Experimenten zoals die van Nichols en Bailey over haar geringere olfactorische vermogens verheugden vrouwenhaters zoals August Strindberg die hierin een bewijs zagen voor de vrouwelijke inferioriteit op wetenschappelijk en artistiek vlak¹²⁸. De Italianen Lombroso en Sergi gingen nog verder. Zij meldden in het

¹²⁴ Geciteerd in Fiaux, *op. cit.*, p. 82; zie gelijkaardige standpunten, onder meer van Spencer, zie Lombroso & Ferrero, *op. cit.*, p. 144.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 162.

¹²⁶ Lacaze, *op. cit.*, p. 126.

¹²⁷ Henri Leale, 'De la criminalité des sexes', *Archives d'antropologie criminelles*, 1910, p. 415-416.

¹²⁸ Voor een overzicht van resultaten en discussies, zie het hoofdstuk over de zintuigen in Ellis, *Man and woman*, p. 115-149 en in Loubet, *op. cit.*, p. 43-50; Strindbergs reactie vindt men in zijn bekende artikel 'De l'infériorité de la femme', in het januari-nummer van *Revue Blanche* (1895). Niet alle positivistische wetenschappers deelden die kijk; wel integendeel, sommigen namen de hogere sensibiliteit van vrouwen als uitgangspunt om de hersencentra die verantwoordelijk waren voor de emoties en de zintuigen via anatomische of zelfs histologisch vergelijkend onderzoek, of via thermometers en galvanometers te lokaliseren. De Weense anatoom-psychiater Moritz Benedikt concludeerde op basis van meer ontwikkelde achterhoofdskwabben bij vrouwen dat niet alleen de emotionele en zintuiglijk breincentra zich daar moeten bevinden maar ook het geweten, het *Sittlichkeitsgefühl*, als orgaan van morele gevoeligheid; zie Moritz Benedikt, *Die Seelenkunde des Menschen als reine Erfahrungswissenschaft* (Leipzig: Reisland, 1895, p. 116).

begin van de jaren '90 dat vrouwen ongevoeliger zouden zijn voor pijn, en hoewel studies van Galton, Dehn en Ottolenghi die resultaten onmiddellijk tegenspreken, vindt men ze erg ongenueanceerd in seksuologische teksten terug. Overigens werd men het niet eens over wat die pijnongevoeligheid nu in het kader van sadisme en masochisme te betekenen had: voor Ellis bood die ongevoeligheid een verklaring voor het vrouwelijke masochisme; voor Lombroso en Ferrero daarentegen was ze een verklaring voor haar wreedheid en voor Bloch ten slotte een voorspeller van het vrouwelijke sadisme¹²⁹. Toch droegen die pessimistische berichten over de vrouwelijke gevoeligheid wel bij tot de teloorgang van de Romantische mythe van de superieure vrouwelijke moraliteit¹³⁰.

Al die vermoedens over de tanende vrouwelijke zedelijkheid bleven halve waarheden zolang ze niet getoetst werden aan de toenmalige misdaadstatistieken. Lagere moraliteit moest overeenkomen met hogere misdaadcijfers, zo veel was duidelijk. Het rekenkundige antwoord op "die vraag met een verreikende betekenis voor de psychologische opvatting over de vrouw"¹³¹ was voor antifeministen ronduit teleurstellend. De Belg Raymond De Ryckere stelt in zijn overzichtsartikel *la criminalité féminine* uit 1891 dat "de statistieken van de meeste staten op een punt eensgezind zijn, namelijk dat de vrouwen minder misdaden en delicten plegen dan mannen"¹³². Twintig jaar later geven Leale en Lacaze nog steeds toe dat uit de officiële statistieken ondubbelzinnig blijkt dat de misdadige vrouw, zeker in het geval van geweldsdelicten, veel zeldzamer, soms tot tien keer zeldzamer, is dan de mannelijke crimineel. Men kon er niet om heen dat de burgerlijke fantasie van de misdadige *femme fatale* en de moordende *hommese* zich niet in statistisch cijfermateriaal vertaalden. Maar in plaats van het schrikbeeld van de demonische Amazone op te geven, verzonden criminologen allerlei oplossingen die nauw aanleunden bij de stereotiepen die in de toenmalige masochistische subcultuur gangbaar waren.

De mannelijke verbeelding lijkt wel oeverloos als men de kloof tussen fantasie en realiteit moet dichten. "Vrouwenantropoloog" Heinrich Ploss meende dat de officiële statistieken een foutief beeld geven want vrouwen zouden meer vrijgesproken worden, zouden minder vervolgd worden voor misdaden zoals abortus en kindermoord en zouden op jongere en oudere leeftijd meer misdaden plegen dan mannen. Lagere cijfers betekenen dus geen hogere moraliteit. Bovendien mag de immorele vrouw van geluk spreken dat ze slechts over een beperkt aantal vrijheden beschikt, want, zo stellen Ploss en Bartels "met de bevordering van haar zelfstandigheid, met een grotere deelname aan de strijd om te leven, wordt dat allemaal anders"¹³³. Raymond De Ryckere volgt een andere weg. Hij dicht die kloof door vrouwen demonische

¹²⁹ Ellis, *Love and pain*, p. 80; Lombroso & Ferrero, *op. cit.*, p. 62-62 & p. 426; Bloch, *Das Sexualleben unserer Zeit*, p. 624.

¹³⁰ Voor de link tussen zintuiglijke (on)gevoeligheid en morele (on)gevoeligheid, zie vooral Lombroso en Ottolenghi in hun 'Die Sinne der Verbrecher', verschenen in *Zeitschrift für Physiologie und Psychologie der Sinnesorgane* (1891, p. 356-357).

¹³¹ Ploss & Bartels, *op. cit.*, p. 78.

¹³² De Ryckere, *op. cit.*, p. 10.

¹³³ Ploss & Bartels, *op. cit.*, p. 81-83.

karaktertrekken toe te dichten die verklaren waarom misdadigsters uit de handen van politie en uit de misdaadtabellen blijven: ze verleidt, manipuleert en instigeert mannen om gewelddelicten op haar bevel te plegen, ze leidt met ijzeren hand misdaadorganisaties maar weet tijdens razzia's op de subtielste wijze te ontglippen, ze heeft een "occulte en ongestrafte rol in de mannelijke criminaliteit"¹³⁴, ze schittert in het plegen van laffe misdaden zoals vergiftiging en het gooien met vitriool, ze zweert meer dan mannen samen, vooral met andere vrouwen, waardoor het gerecht nooit een volledig beeld krijgt van de georganiseerde vrouwelijke misdaad.

Een opvallend kenmerk van vrouwelijke criminaliteit is volgens diezelfde criminologen de immense wreedheid waarmee ze haar misdaden pleegt. "De vrouwelijke criminaliteit", zo merkte De Ryckere op, "toont zich cynischer, wreder, brutaler, meer verdorven en beangstigender dan de mannelijke criminaliteit"¹³⁵; "de criminologen waren eensgezind wat dit punt betreft: wreedheid en lafheid zijn de kenmerken van vrouwelijke misdaad"¹³⁶, zo meende Henri Lacaze; en Paul Aubry, een kenner van moordenaresses, schreef dat "men verbaasd is over het cynisme en de wreedheid waarmee deze vrouwen hun voorbedachte moorden planden en gruwelijke misdaden uitvoerden"¹³⁷. Lombroso en Ferrero mijmerden het uitvoerigst over die vrouwelijke karaktertrek: "een andere superioriteit (sic) van de geboren criminele", zo deelden ze mee, 'is haar geraffineerde en diabolische wreedheid waarmee ze dikwijls haar misdaden pleegt"¹³⁸. Die satanische wreedheid beschouwen beide auteurs als een atavistisch restant van de legendarische, oorlogzuchtige Amazone en haar geringere spierkracht verklaart waarom de primitieve krijgster, in tegenstelling tot de man, geen genoegen neemt met een snelle uitschakeling van de vijand, maar haar slachtoffer eindeloos doet lijden. De man moordt op een impulsieve, snelle en krachtdadige wijze; de vrouw moordt op een trage, sluipende en folterende manier; de man schakelt uit terwijl de vrouw pijnigt¹³⁹. Voor Lombroso en Ferrero waren haar fysieke zwakheid, haar groter medelijden en zelfs haar lagere criminaliteit bijkomende redenen voor haar wreedheid: "De criminele moet, als dubbele uitzondering, wel monsterlijk zijn. We hebben de talloze weerstanden gezien die de vrouw *honnête* moeten houden, met name het moederschap, het medelijden, de zwakheid. Als ondanks al die obstakels een vrouw misdaden pleegt, dan is dit een bewijs dat haar verdorvenheid enorm is aangezien ze er in slaagt al die hindernissen te overwinnen"¹⁴⁰. Dit dulle argument laat geen twijfel bestaan over de ware bedoelingen van die intelligentsia. We zijn op een punt aanbeland waarop de misogynie verbeelding niet meer verbergt dat ze ons een werkelijkheid voorliegt.

Een laatste, evenwel nog gevaarlijker strategie waarmee men de kloof van

¹³⁴ De Ryckere, *op. cit.*, p. 19.

¹³⁵ *Ibidem*, *op. cit.*, p. 97.

¹³⁶ Lacaze, *op. cit.*, p. 108.

¹³⁷ Paul Aubry, 'De l'homicide commis par la femme', *Archives d'anthropologie criminelle*, 1891, p. 271.

¹³⁸ Lombroso & Ferrero, *op. cit.*, p. 426.

¹³⁹ Voor Lombroso & Ferrero's theorie van de vrouwelijke wreedheid, zie *op. cit.*, p. 64-99.

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 429.

feit en fictie hoopte te dichten, vinden we terug bij Lacaze en Leale. Het was de bekende gerechtsarts uit Lyon, Alexandre Lacassagne, die schreef dat “de magistraten kennis hebben van een zekere aantal misdaden waarvan de daders onbekend blijven of aan vervolging ontsnappen door gebrek aan bewijzen, door een non-lieu”¹⁴¹. Wat Lacassagne bedoelde was dat misdaadstatistieken nooit de *criminalité réelle* uitdrukten, maar slechts de *criminalité légale ou judiciaire*. Insiders kennen een soort misdaad die ze niet kunnen vervolgen maar die er wel degelijk is. “Als men hierover ernstig nadenkt”, zo bekende Leale, “dan herkent men nieuwe horizons voor het onderzoek naar de criminaliteit van de geslachten”¹⁴². In antifeministische hoofden biedt die wat banale gedachte plaats voor de wildste fantasieën, de gemeenste complotten waarin sadistische vrouwen de burgerlijke mannenmaatschappij ondermijnen.

Die onvindbare tijgerin verscheen in de mannelijke verbeelding van de Belle Epoque op drie plaatsen. Haar eerste werkterrein waren de sociale onlusten, toen in heel West-Europa dagelijks nieuws. Tijdens de jaren '90 liep het jaarlijkse aantal stakingen in Frankrijk op tot meer dan zeshonderd; en hoewel slechts een miniem deel ervan publieke demonstraties of gewelddadige confrontaties met zich meebracht, was het wereldvreemde patronaat ontzettend bevreesd voor de stakende en revolutionaire kreten schreeuwende proletarische menigte¹⁴³. Incidenten zoals die in 1884 toen de afgevaardigde Watrin door stakende mijnwerkers van Decazeville uit een raam werd gegooid, verblindden de bezittende klasse in die mate dat men de arbeidersklasse ging demoniseren. Zelfs voor een “volkse” schrijver als Zola, die nochtans voor zijn roman *Germinal* de Noord-Franse mijnwerkersstakingen ging bekijken, was de verleiding te groot om die massale uiting van sociaal ongenoegen af te schilderen als een proletarische orgie waarin het individu herleid wordt tot een hordedier dat nog slechts moorden en neuken wil.

Wou een staking geen armageddon worden dan diende men vrouwen te weren want groepsstemmen prikkelden teveel haar suggestieve geest; in de kolkende menigte geraakte ze opgewonden en lokte ze geweld onder mannen uit; ze werd dronken van sensatiezucht en verloor haar schaamte en schroom¹⁴⁴. Men mag bovendien niet vergeten dat stakende, op straat demonstrerende arbeidsters hun natuurlijk habitat op dubbele wijze doorbraken en zich hiermee eigenlijk tot een publieke vrouw degradeerden. In *Germinal* verbaast Emile Lantier, Zola's protagonist, zich over het sadisme van de meestakende vrouwen. Ze roepen, schreeuwen, zwepen mannen op om de bourgeoisie te lynchen, vernielen met een dronken kwaadaardigheid de machines, slaan de stakingsbrekers met stokken en gooien als eerste stenen naar de gendarmes om gewelddadige confrontaties uit te lokken. In één orgiastische scène, waarin Zola naar de middeleeuwse heksensabbat verwijst, leest men hoe vrouwen niet alleen de stakingbreker Cécile uitkleedden, maar ook de

¹⁴¹ A. Lacassagne, *Peine de mort et criminalité* (Paris: Maloine, 1908, p. 50-51).

¹⁴² Leale, *op. cit.*, p. 414.

¹⁴³ Zie Susanna Barrows, *op. cit.*, p. 19-21; Voor de in werkelijkheid minieme deelname van vrouwen aan stakingen en de redenen hiervoor, zie Albistur & Armogath, *op. cit.*, p. 364-365.

¹⁴⁴ Zie Perrot, 'Buiten de cirkel', in Duby & Perrot, *op. cit.*, p. 380-381.

groothandelaar Maigrat castreren waarna ze als bezetenen triomfantelijk met de afgesneden geslachtsdelen ronddansen¹⁴⁵. Dat dit geen literaire fantasie was bewezen de geruchten tijdens de staking in Decazeville. Ook toen werd de mythe verspreid dat Watrin behalve vertrappeld ook gecastreerd was¹⁴⁶. Emile Laurent heeft het in zijn hoofdstuk 'Le sadisme des foules' ook nog over een recentere Noord-Franse staking waar een gehate meestergast zijn testikels aan woedende vrouwen verloor¹⁴⁷.

Een tweede haard van verborgen vrouwelijke criminaliteit was de privéwoning zelf waar de vrouw als een ware *tyran domestique* zou optreden, maar omdat "de wet gemaakt is voor het publieke leven en geen andere dan publieke betrekkingen mag of kan regelen"¹⁴⁸ vergeten de statistieken die criminaliteit. Behalve het plegen van "vrouwelijke" misdaden als abortus en kindermoord en het misbruiken van kleine jongetjes, zouden vrouwen wegens hun onuitstaanbaar karakter het echtelijke samenleven onmogelijk maken. Vrouwen die uit de armoede opklommen wreken zich voor de tijd dat ze dienstster of werkster waren; jaloerse huisvrouwen tyranniseren jonge kamermeisjes en chagrijnige stiefmoeders maken stiefkinderen het leven zuur: "mishandelingen, slagen en verwondingen, machtsmisbruik, voedselgebrek, te hoge werklast, vernederingen en scheldpartijen", zo meldt Leale, "zijn schering en inslag" en, zo gaat de auteur verder, "Het zijn deze kleine, gerokte alleenheersers die een speciale kunst, een diabolische *savoir-faire* bezitten om justitie te misleiden en hun strafblad blanco te houden"¹⁴⁹. Aan de huiselijke haard zwaait de vrouw de scepter en maakt van de viriele man een pantoffelheld. In de private ruimte treft de echtgenoot niet langer zijn tere en beminnelijke echtgenote aan maar vindt hij een bevelende *domina* die in de sadomasochistische pornografie zo'n prominente rol zal spelen.

Een laatste grot waar de criminele vrouw zich voor het gerechtelijke apparaat schuilhield was de uitgestrekte wereld der prostitutie waar alle beangstigende tekenen van ontarding elkaar raakten¹⁵⁰. Geen vrouw heeft wellicht meer invloed uitgeoefend op de mannelijke verbeelding van vorige eeuw dan de prostituee en meer gestalte gegeven aan de samenzweerderige "vrijmetserij van vrouwen"¹⁵¹ dan de *cocotte*. Die vrouw, afkomstig uit de lagere klas-

¹⁴⁵ Emile Zola, *Germinal*, in *Les Rougon-Macquart* (Paris: La Pléiade, 1964, Tome 3, p. 1380-1386).

¹⁴⁶ Zie Susanna Barrows, *op. cit.*, p. 20-21 die, wat het 'castratie-gerucht' in Decazeville betreft, verwijst naar krantenberichten in *Le Temps* van 28 en 30 januari 1886. Overigens meent de auteur dat het gerucht heel waarschijnlijk niet juist was.

¹⁴⁷ Emile Laurent, *Sadisme et masochisme*, p. 179.

¹⁴⁸ Leale, *op. cit.*, p. 422.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 420.

¹⁵⁰ Voor algemene studies van de Franse prostitutie, zie Alain Corbin, *Les filles de nocés: misère sexuelle et prostitution aux XIXe-XXe siècle* (Paris: Denoël-Gonthier, 1981), Charles Bernheimer, *Figures of ill repute: representing prostitution in nineteenth century France* (Cambridge Mass: Harvard University Press, 1989); voor details, Otto Friedrich, *Olympia: Paris in the age of Manet* (New York: Harper Collins, 1992); voor toenmalige beschrijvingen, zie Alexandre Parent-Duchâtelet, *De la prostitution dans la ville de Paris* (Paris: Baillière, 1836), Louis Fiaux, *Les Maisons de tolérance, leur fermeture* (Paris: Carré, 1892), Leo Taxil, *La corruption fin de siècle* (Paris: Noirot, 1891), A. Coffignon, *Paris vivant: la corruption à Paris* (Paris: Librairie illustrée, 1888).

¹⁵¹ Zie Ann-Louise Shapiro, *Breaking the codes: female criminality in Fin-de-Siècle Paris* (Stanford: Stanford University Press, 1996, p. 213).

sen, verslaafd aan morfine of ether en moe gestreden tegen syfilis die behalve voor een lichamelijke aftakeling ook zorgde voor onmenselijke medische maatregelen, was in Parijs in de gedaante van *demi-mondaine*, *lorette*, *lionne*, *grisette*, *marmite*, *grande horizontale* zowat overal langs de boulevards, in cafés en restaurants, in *maisons de rendez-vous* of in de *maison de débauche* aanwezig. Het aantal geregistreerde hoeren liep in de jaren '80 op tot meer dan vijfduizend maar dat was slechts een fractie van het werkelijke aantal koopbare vrouwen dat Flaubert op 120.000 schatte. Desondanks was die immense Parijse seksindustrie een tot frustratie van velen erg ontoegankelijke onderneming waarover dan ook de wildste geruchten circuleerden.

Die wereld inspireerde antifeministen op zoek naar de criminele vrouw. Zo schrijft De Ryckere dat "fysiologen en criminologen zich dikwijls afvragen of men prostitutie niet gelijk moet stellen aan misdaad. Men begrijpt onmiddellijk het belang van die vraag. Als men bevestigend antwoordt dan bereikt en overtreft de vrouwelijke criminaliteit de mannelijke"¹⁵². Lombroso en Ferrero hadden die weg bewandeld. Voor hen was de prostituee het prototype van de geboren criminele en waren de kindermoordenares of de dievegge slechts genetische afgeleiden van dat morele monster. Uit hun antropometrisch onderzoek was immers gebleken dat prostituees de meeste atavistische kenmerken bezaten waarvan men toen dacht dat ze met misdadig gedrag correleerden. Die zienswijze bevredigde Franse criminologen echter niet. Onder invloed van Lacassagne en Tarde weigerde de Fransen Lombroso's atavistische fantasieën over de geboren crimineel te aanvaarden. Charles Féré die overigens de link tussen misdaad en criminaliteit geenszins ontkende en opmerkte dat dit verband voor het toenmalige Parijs "une observation vulgaire"¹⁵³ was, wierp op dat prostitutie in tegenstelling tot iedere definitie van misdaad geen aanslag op een persoon of een eigendom inhield. Bovendien kon men de mannelijke klant niet meteen als een slachtoffer afschilderen zonder afbreuk te doen aan dat andere grote dogma, namelijk dat van de mannelijke superioriteit. Al liep de hoerenloper groot gevaar voor zijn leven en werd hij in het *maison de rendez-vous* zwaar bestolen, de mannelijke trots liet niet toe dat hij klacht indiende. Pogingen om misdaad zo te herdefiniëren zodat prostitutie gelijkstond met moord of doodslag kwamen voor, maar men zag vlug in dat ook dit vervelende gevolgen had. Voor de meeste Franse criminologen volstond het dat de criminele vrouw zich ophield in het prostitutiemilieu en zich daar verborgen hield, maar men hoefde geen vergezochte theorieën waardoor alle prostituees ineens criminelen werden. De vage idee van een *gynaecocratisch* complot dat zich in ontuchthuizen voltrok leek voor velen aantrekkelijker dan exacte en controleerbare gegevens over atavistische kenmerken bij hoeren en dieveggen.

Ondanks die verschillen deelden Italiaanse en Franse criminologen een opvallende fascinatie voor het tribadisme of het lesbianisme waarvan men dacht dat het onder prostituees wijdverbreid was. Volgens Alexandre Parent-Duchâtelet die zijn "regulationistisch" handboek al in de eerste helft van de eeuw schreef, waren sommige kenners ervan overtuigd dat vrijwel alle pros-

¹⁵² De Ryckere, *op. cit.*, p. 89.

¹⁵³ Charles Féré, *Dégénérescence et criminalité* (Paris: Alcan, 1889, p. 77-78).

tituees zich aan de lesbische liefde overgaven; en volgens Albert Moll waren een kwart van alle prostituees tribaden¹⁵⁴. Het bestaan van de lesbische vrouw, die omstreeks de eeuwwisseling een bijzonder geliefd thema in de kunsten wordt, is in zekere zin een ware ontdekking¹⁵⁵. Dat meisjes of vrouwen met elkaar flirtten was geen onbekend fenomeen. Vrouwen waren, zeker in de vroege negentiende-eeuwse beeldvorming, hartstochtelijke en affectieve wezens wiens verlangen naar geestelijke en lichamelijke liefde voor iemand van de eigen sekse niet uitzonderlijk was. De echtgenoot-vader die zijn vrouw of dochter met een vriendin in bed aantrof maakte zich hierover geen zorgen daar die onproductieve, niet-penetrerende seks zijn rechten als *pater familias* niet aantastte. Homoseksualiteit onder vrouwen werd pas een psychiatrisch en strafrechterlijk thema als de mannelijke burgerij bedacht dat lesbische vrouwen zich aan het huwelijk en de voortplanting zouden onttrekken. Niet zozeer lesbische erotiek, maar lesbische koppels vond men mede door de alarmerende demografische situatie ineens stuitend. Het was die koppelvorming die ervoor zorgde dat men liefkozende nimfen geleidelijk transformeerde tot asociale psychiatrische patiënten.

Die aversie voor het lesbische koppel, eerder dan voor de lesbische liefde zelf, vinden we terug in het onderscheid van Lombroso en Ferrero tussen tribaden en lesbiennes (*sapphiques*). De eigenlijke tribaden "hebben meer viële allures, kenmerken en passies; meer voorkeur voor sport, sigaren en mannenkleden"¹⁵⁶. Ze vormen als ouder manwif de dominant-mannelijke partij van het lesbische koppel, in de Parijse volksmond *les petites sieurs* genoemd, die men in café's, brasseries en parken aantreft. Ze kleden en gedragen zich als mannen – sommige tribaden dragen zelfs een baard en zijn erg gewelddadig – , maar hebben tegelijk een ongelooflijke aversie voor mannen en voor het huwelijk. Lesbiennes daarentegen zijn geen vermannelijkte tribaden, hebben relaties van kortere duur en beëindigen die zonder gewelddadige wraaknemingen; ze liefkozen andere vrouwen omwille van de moeilijkheden in hun seksuele relatie met mannen zonder dat ze mannen gaan haten of het huwelijk afzweren. Wel zijn ze erg beïnvloedbaar en kunnen ze de passie van tribaden vaak niet weerstaan waardoor ze gevaar lopen ook een tribade te worden. Men was ervan overtuigd dat de perverterende invloed van tribaden enorm was; ze waren werkzaam op alle plaatsen waar vrouwen zich samen bevonden zoals in kloosters, scholen, gestichten en vooral gevangenissen en bordelen. Parent-Duchâtelet geloofde dat de gevangenis de grootste school van het tribadisme was waar zelfs de meest preutse gevangene zich toch na 18 tot 20 maanden aan de lesbische liefde overgaf; Lombroso en Ferrero meenden dat één *butch-femme* in een gesticht voldoende was om alle psychiatrische patiënten te besmetten; Fiaux en Carlier getuigden dat tribaden in bordelen orgieën uitlokten om nieuwe slachtoffer aan zich te binden; Martineau schreef dat deze *hommes*

¹⁵⁴ Zie Lombroso & Ferrero, *Op*; cit., p. 397.

¹⁵⁵ Voor traditionele 'onschuldige' visie op lesbische liefde, zie Judith Walkowitz, 'Bedreigende seksuele praktijken' in Duby & Perrot, *op. cit.*, p. 360; voor het lesbianisme als auto-erotiek, zie Dijkstra, *op. cit.*, p. 153; voor een grondige studie, raadpleegt men I. Kokula, *Weibliche Homosexualität um 1900 in zeitgenössischen Dokumenten* (München: Frauenoffensive, 1981).

¹⁵⁶ Lombroso & Ferrero, *Op*; cit., p. 399-400.

manqués dubieuze bars en brasseries uitbaatten om nieuwe dienstertjes te winnen¹⁵⁷.

De marginaliteit van die lesbische vrouwen nam de maatschappelijke angst niet weg. De tribaden waren vrouwen die hun passieve, onderdanige rol hadden verlaten en een nieuwe Franse *babyboom* belemmerden. Criminologen, op zoek naar de verborgen vrouwelijke misdaad, vonden in die lesbische prostituee een nieuwe kandidate. Leale en Lacaze wijzen met een vinger naar die "geslachtloze vrouwen die de ontucht tussen minderjarigen aanwakkeren, die lesbische liefde bedrijven met meisjes en rijpere vrouwen, die schaamteloze handelingen uithalen met jongetjes die daardoor later pooier worden"¹⁵⁸. Leale wil hiermee opmerken dat "het verderf van kleine en jonge meisjes werkelijk een walgelijke misdaad is die op grote schaal bedreven wordt door oudere vrouwen van lichte zeden, die aan de te buigzame mazen van het gerecht ontsnapt"¹⁵⁹. Voor voorbeelden hoe die lesbische prostitutie onschuldige meisjes en jongetjes in het verderf stortten verwijzen Leale en Lacaze naar *Les habitués de Prison* van Emile Laurent¹⁶⁰.

De lesbische prostituee was naast de castrerende staakster en de tirannieke huisvrouw een derde soort verborgen criminele die heimelijk in een voor justitie en politie ontoegankelijke onderwereld opereerde. Ook haar misdaden werden niet geteld en vervalsten bijgevolg de statistieken die rechtsgeleerden als Proal overtuigden van de vrouwelijke morele superioriteit.

Drie types van verborgen misdadigsters scheuren het beeld van de onschuldige vrouw in de mannelijke verbeelding. Het doel van die tactiek is niet zozeer een hardere repressie van de staakster, huisvrouw of hoer, maar een "criminalisering" van de feministe of de feministische beweging. Want, de verborgen criminele is in essentie een ontaarde vrouw die uit haar traditionele rol van gehuwde en onderdanige huisvrouw is gestapt; ze is in de anti-feministische fantasie niets anders dan een praktiserende, radicale feministe die de private ruimte, de onderdanigheid aan de man of zelfs het huwelijk niet langer verdraagt. Hoewel *les politiciennes* soms niet meer dan stemrecht en betere arbeidsomstandigheden voor vrouwen vroegen, "criminaliseert" de misogyne verbeelding haar tot een monsterlijk wezen dat zich op de man wreekt door hem te laten betalen voor seks, hem het huwelijk en het moederschap te weigeren, huiselijke terreur uit te oefenen of hem zelfs te ontmannen. In de antifeministische iconografie wordt de geëmancipeerde vrouw een criminele vrouw waardoor haar politieke en sociale eisen illegitiem worden. Door haar als een castrerende staakster, een tirannieke huisvrouw of een lesbische hoer af te schilderen waarschuwde men het mannelijke parlement dat stemrecht voor vrouwen uiteindelijk in een sadistisch, dictatoriaal en *pornocratisch* bewind zal uitmonden¹⁶¹.

¹⁵⁷ Zie Lombroso & Ferrero, *op. cit.*, p 403-405.

¹⁵⁸ Leale, *op. cit.*, p. 418-419; Lacaze, *op. cit.*, p. 129.

¹⁵⁹ Leale, *op. cit.*, p. 418.

¹⁶⁰ Emile Laurent, *Les habitués des prisons de Paris: étude d'anthropologie et de psychologie criminelles* (Lyon: Storck, 1890)

¹⁶¹ Voor een gelijklopende visie, zie Shapiro's hoofdstuk 'The sexual politics of female criminality' in *op. cit.*, p. 179-216.

6. De masochistische man

Aan het eind van de vorige eeuw vindt men dit demoniseren van de nieuwe vrouw niet alleen terug in antifeministische geschriften maar ook in de erotische fantasieën van de masochistische man. Dat de masochistische verbeelding door de afschrikwekkende *nouvelle femme* wordt geprikkeld kan men afleiden uit beschrijvingen van toenmalige scènes in sadomasochistische bordelen, uit de seksuologische theorieën over het mannelijke masochisme en uit de uitgebreide masochistische pornoliteratuur.

Zoals reeds vermeld, wisten seksuologen dat mannelijk masochisme wijdverbreid was¹⁶². In die tijd bestond er in de grootste Europese steden voor masochistische mannen een vrij omvangrijke subculturele infrastructuur. Men las pornoliteratuur, schreef geschiedenissen over flagellanten of beulen, contacteerde lotgenoten via advertenties in dagbladen, correspondeerde via zogenaamde "slaaf- en meesteresbrieven" of bezocht gespecialiseerde bordelen waaronder de populaire massagesalons. Een masochistische man kon altijd tegen fikse betaling in de prostitutiewereld terecht, vooral Hamburg was het dorado van het sadomasochisme, waar men bereid was zweepslagen te geven of klanten op aanvraag te beledigen. Zelfs voor de goorste fantasieën vond men bevrediging. Psychiaters en spraakzame pooiers getuigden over patiënten en klanten die om ware *kinky sex* vroegen, zoals de Parijse bezoekers van *la femme pétomane* die opgewonden werden als een winderige prostituee haar rokken ophief, de *renifleurs* of *stercoraires* die in een soort negentiende-eeuwse *dark rooms* aan urolagnie (plasseks) of koprolagnie (poepseks) deden, de *épongeurs* die in publieke toiletten met een sponsje naar vrouwenurine snuffelden, de *voyeurs* die zich kastijdden door toe te kijken als hun vrouw met een vreemde man vrijde, de *bouffeurs de camelote* die het sperma dat door een voorganger werd achtergelaten uit de vagina van de prostituee likten of de *fellateurs par goût*, homoseksuele masochisten die gigolo's pijpten. Vooral het aflicken van intieme lichaamsdelen en het *succubisme* of het onderaan liggen tijdens de geslachtsdaad (*coitus succubens*) werden als bijzonder vernederende handelingen ervaren. Voor de man in de Belle Epoque is het likken van vrouwelijke genitaliën meer vernederend dan het krijgen van zweepslagen.

Het verband tussen het mannelijke masochisme en de geëmancipeerde vrouw komt echter beter tot uiting in de minder extreme praktijken zoals die door Magnus Hirschfeld in de jaren '20 erg gedetailleerd zijn beschreven. De masochistische man fantaseert, aldus Hirschfeld, over een sadistische vrouw die eigenlijk een lesbische, vermannelijkte feministe is; een soort Flora Tristan of George Sand die "in alles streeft naar zelfstandigheid en onafhankelijkheid van de man"¹⁶³. Uiterlijk imiteert ze de man door haar lange haren af te knippen, naar een slank en gespierd lichaam te streven, een broek of zelfs een pak te dragen, aan sporten zoals paardrijden, schermen of fietsen te doen.

¹⁶² Voor de beschrijving van die subcultuur putten we uit Laurent, *Sadisme et masochisme*, p. 230-250, Bloch, *Das Sexualleben unserer Zeit*, p. 639-644, Hirschfeld, *op. cit.*, p. 224-271, Fürstauer, *op. cit.*, p. 203-208.

¹⁶³ Hirschfeld, *op. cit.*, p. 153.

Geestelijk tekenen er zich twee types af: ofwel zijn ze erg intelligent, heerszuchtig en energetisch ofwel zijn ze erg onzedelijk en hoerig. Op professioneel vlak kiest de gedroomde meesteres voor mannelijke beroepen zoals leraar, dokter of toezichthouder; kortom, beroepen waarin machtsuitoefening belangrijk is. Op sociaal vlak zijn die sadistes vaak vrouwen met de aristocratische titel van gravin of prinses die een gevoel van minderwaardigheid en onderdanigheid oproepen. Ten slotte toont de vrouwelijke sadist haar dominantie op seksueel vlak door een coïtus succubens te eisen die haar toelaat het ritme van de paring te bepalen.

Als een semioticus ontleedt Hirschfeld bekende sadomasochistische fetisjen zoals de damesschoen met hoge hakken die de man dreigt te vertrappelen, de pelsmantel die verwijst naar haar dierlijke wellust en atavistische agressie, en de lederen handschoenen als het symbool van rijkdom, ongenaakbaarheid en macht. Sadomasochistische spelletjes die zich in bordelen afspelen laten dezelfde gender-omkering zien. In die pornografische theaterstukjes is de *gynaecocratische* dreiging het dramatische element bij uitstek. De man wordt vernederd door het verrichten van vrouwelijk of sociaal onwaardig werk. De prostituee-meesteres verplicht de masochist om de rol van meid, werkster of stalknecht te spelen die berispt zal worden om slecht of niet gedaan werk. In het sadomasochistische spel wekt de omkering van bestaande machtsrelaties een erotisch effect op. De masochistische burgerman geniet van een tijdelijke degradatie tot vrouw of proletariër en van de illusoire omverwerping van de mannelijke klassenmaatschappij.

Dat masochistische mannenseks in de Belle Epoque nauw verbonden is met het vrouwenvraagstuk was ook duidelijk voor de theoretici van het sadisme en het masochisme. Die theoretici brachten de mannelijke masochist, zoals Eulenburg, in verband met "de zichtbaar toenemende vervrouwelijking van de man en de hierbij passende vermannelijking van de vrouw die tot de interessantste (zij het weinig verheugende) cultuurhistorische verschijnselen van onze tijd behoort"¹⁶⁴. De zich wijzigende machtsverhoudingen tussen man en vrouw boden bijgevolg een cultuurhistorische verklaring voor het bizarre fenomeen van de slaafse man die droomt van een flagellerende meesteres. De pionier Krafft-Ebing, hoewel overtuigd dat masochisme vaak aangeboren is, beschouwde de "geslachtelijke horigheid" van de zogenaamde pantoffelheld aan zijn vaak veel jongere vrouw als een belangrijke oorzaak van mannelijk masochisme¹⁶⁵. Duitse seksuologen als Eulenburg, Bloch en Hirschfeld stelden de grotere zelfstandigheid van vrouwen op seksueel vlak verantwoordelijk voor mannelijk masochisme, want, zo redeneerde men, vrouwen kunnen door lange tijd seksuele omgang te weigeren hun echtgenoten onderdanig maken. Door te weinig seks verliezen ze hun libido, hun mannelijke energie, zodat ze kneedbaar en manipuleerbaar worden. Omdat zij zal beslissen wanneer de man zijn energie de vrije loop mag laten, kan de vrouw "van de liefde van de man die naar het in haar lijf stromende genot hunkert een ware lijdensweg maakt"¹⁶⁶.

¹⁶⁴ Eulenburg, *op. cit.*, p. 13.

¹⁶⁵ Krafft-Ebing, *op. cit.*, p. 143-145.

¹⁶⁶ Hirschfeld, *op. cit.* p. 228.

Albert Eulenburg, die toegeeft dat de beschaving tot een beperking van de seksuele vrijheid noodzaakt, meent dat *la nouvelle femme* onder het zwakkere deel van de mannelijke bevolking heel wat masochistische slachtoffers maakt. De onaantrekkelijke, passieve mannen hebben er alles voor over om nog een vrouw te vinden, waardoor ze "alle grillen en bazigheden van hun "meesteressen", alle mishandelingen en pesterijen van hun vrouwelijke despoten slaafs ondergaan"; want zo stelt Eulenburg, zolang het "geslachtelijke verlangen" van de man niet is gestild, kan de geëmancipeerde vrouw die niet tot seks gedwongen kan worden alles met hem doen wat ze maar wil¹⁶⁷. Volgens de evolutionisten Krafft-Ebing en Laurent ten slotte is het mannelijke masochisme het pathologische gevolg van een doelgerichte tactiek om door overdreven kruiperigheid het vrouwtje het hof te maken. Ook vloeit uit hun theorieën voort dat het opkomende feminisme meer pantoffelhelden en masochisten zal voortbrengen die menen dat men vrouwen door onderdanigheid moet verleiden. De medicus Laurent, die zoals vele collega's bezorgd was over de viriliteit van de Fransman, was overtuigd van het verband tussen de tanende mannelijke almacht en het verschijnen van die "miserabele morele eunuch"; zo schreef hij dat "de masochist geen man in psychologische zin meer is, maar een onderdanige (...) De man die afhangt van de vrouw is in feite als een geketende slaaf"¹⁶⁸. Naarmate de burgerman zijn eeuwenlange dominantie over de vrouw verloor, vervaagden ook de grenzen tussen seksuologie, politiek en erotiek.

Dezelfde vervaging merkt men ten slotte in de Franse masochistische pornoliteratuur van rond de eeuwwisseling. Alle elementen die bijdroegen tot een demonisering en criminalisering van de vrouw vindt men hier terug. Zo hoort men in de sadomasochistische literatuur de echo's van de intellectuele discussie over de dominantie der geslachten. Soms gelooft men dat de vrouw helemaal niet minderwaardig is aan de man. Marius Boisson erkent in zijn gewichtige, historische studie over de *flagellomanie* waarin gedetailleerde beschrijvingen van martelingen opvallend veel plaats innemen dat "het op een onweerlegbare wijze aangetoond is dat de man fysiek zwakker is dan de vrouw"¹⁶⁹. Boisson vat zelfs de experimenten van Gustave Loisel samen die hadden aangetoond dat de vrouwelijke organen sterker zijn, kent Brehm als hij mannen met werkbijen vergelijkt die slaafs hun leven in dienst stellen van de koningin en verwijst naar de demografische studies van de Engelsen Pearson en Weldon om "het vooroordeel van het sterke mannelijke geslacht" te weerleggen. In Boissons pornografische geschriften droegen die wetenschappelijke gegevens bij tot een masochistische wellust.

Maar men vindt in deze literatuur niet alleen feministisch-wetenschappe-

¹⁶⁷ Eulenburg, *op. cit.*, p. 12.

¹⁶⁸ Laurent, *op. cit.*, p. 256.

¹⁶⁹ Marius Boisson, *La flagellomanie: étude philosophique des perversions modernes* (Paris: Daragon, 1912, p. 41-44. Boisson schreef ook nog een driedelige encyclopedie van de liefde en een zesdelige encyclopedie van de kus. Hij is slechts een van de vele auteurs die onder eigen naam of onder een pseudoniem masochistische pornografische werkjes schreven die nu erg zeldzaam zijn geworden. Voor korte bibliografie, zie Eulenburg, *op. cit.*, p. 82-89, Bloch, *Der Marquis de Sade*, p. 506-528.

lijke ontkenningen van de mythe van de mannelijke dominantie, men vindt er ook allerlei antifeministische stereotiepen. "Kijk er niet van op", zo waarschuwt Boisson, "als die onderwijzeressen jullie zoontjes wat te hard slaan, als die dominante vrouwen de zwakken van geest aan zich onderwerpen: dit alles is het resultaat van het jonge feminisme. Val dus niet uit de lucht als die vrijgezellen een gemeenschappelijk huishouden beginnen en de lesbische liefde bedrijven: dit is altijd een gevolg van het feminisme"¹⁷⁰. In de pornografische literatuur krijgen dus ook antifeministische denkbeelden over *la femme nouvelle* als een demonische, lesbische *femme dominatrice* een erotische dimensie.

Een nog intensere vermenging van masochistische erotiek en rabiaat antifeministische propaganda vindt men bij Jacques Desroix' *La Gynécocratie, ou la domination de la femme*, uitgegeven bij de in sadomasochisme gespecialiseerde Parijse uitgeverij van Charles Carrington die ook de ontelbare publicaties onder het pseudoniem Jean de Villiot uitgaf. In het slot van dit eigenaardig werkje leest men hoe meer vrijheid voor vrouwen onvermijdelijk zal leiden tot overspel waardoor "elk gevoel voor rechtvaardigheid vernietigd wordt"¹⁷¹. In het belang van een geordende samenleving hoort de vrouw dus aan de haard en moet ze gehoorzamen aan de natuurlijke dominantie van de man. "Het dierenrijk raadplegend", zo vraagt Desroix zich retorisch af, "zien we dan niet het mannetje die bij alle soorten een absolute dominantie eist over het vrouwtje?"¹⁷². Wat er gebeurt als de vrouw de private sfeer verlaat en de mannelijke dominantie niet meer erkent, wordt geïllustreerd in de pornografische *Mémoires du Vicomte Julian Robinson*, die meer dan de helft van het boek in beslag nemen. Het oorspronkelijke Engelse verhaaltje is kinderlijk eenvoudig¹⁷³. Julian Robinson vertelt hoe zijn ouders de Duitse gravin von *** inschakelden om de onverbeterlijke deugniet discipline bij te brengen. Met behulp van verschrikkelijke beledigingen, vernederingen en lijfstraffen slagen de gravin en haar Engelse gouvernantes hier ook in. Het geheim van die kwellingen is echter het vervrouwelijken van Julian Robinson. Bij aankomst moet hij jurk en

¹⁷⁰ *Ibidem*, p. 161.

¹⁷¹ Jacques Desroix, *La Gynécocratie, ou la domination de la femme, précédé d'une étude sur le masochisme dans l'histoire et les traditions par Laurent Tailhade* (Paris: Charles Carrington, 1902, p. 272). De studie van Laurent Tailhade is een erudiet historisch overzicht van masochistische scènes in de wereldliteratuur. Tailhade was toen een bekend dichter die naar aanleiding van de anarchistische bomaanslagen die Parijs teisterden uitriep: "qu'importe les victimes si le geste est beau" maar in 1894 zelf een oog verloor na een bomaanslag in het Parijse restaurant Foyot (Barbara W. Tuchmann, *The proud tower: a portrait of the world before the war, 1890-1914*, MacMillan, New York, 1967, Ned. vert. *De trotse toren: een portret van de wereld in de jaren 1890-1914*, Elsevier, Amsterdam, 1978, p. 122-124). Het boek bevat tevens *La gynécocratie en Russie*, gebaseerd op de "geheime memoires" van een zekere Masson de Blamont, waarin gesteld wordt dat "men nergens zoveel vrouwen vindt die (...) een actieve rol speelden in de liefde" (p.259). Het is niet meer dan een lange erotische mijmering over de ruwe, vermannelijkte volksaard van Russische vrouwen, met de zo typische vermenging van werkelijkheid en fantasie.

¹⁷² *Ibidem*, p. 286.

¹⁷³ De oorspronkelijke titel is *A narrative of the adventures and psychological experiences of Julian Robinson (afterwards Viscounts Ladywood) under the petticoat rule, written by himself* en zou in 1893 in Paris en Rotterdam moeten uitgegeven zijn, zie Bloch, *Sexual life in England*, p. 376).

korset aantrekken en is zijn naam voortaan Julia Robinson; in aanwezigheid van jonge meisjes krijgt hij slaag op zijn ontblote billen; af en toe sluit men hem in vrouwenarmen waardoor hij in zwijm valt na het inademen van de *odor di femina*; en als hij moet naaien en haken om niet geslagen te worden voelt hij zich als een hermafrodit. Na enige tijd voelt hij zich van zijn viriliteit beroofd en gaat hij zelfs geloven in de natuurlijke inferioriteit van de man. Gelukkig wordt één van de gouvernantes, Béatrice, op hem verliefd en weten ze samen te ontsnappen. Ondanks alle vernederingen blijft hij ervan genieten als Béatrice hem later in de slaapkamer vraagt om vrouwenkleren aan te trekken en nog eens de roede hanteert.

Masochistische pornoliteratuur weerspiegelt net als het antifeminisme de angsten van de burger in de Belle Epoque. In beide is de vrees voor het verlies van de mannelijke dominantie manifest, hoewel hun doel uiteraard verschillend is: de masochistische subcultuur erotiseert dit verlies terwijl het antifeminisme streeft naar de restauratie van een mannelijke dominantie. Men kan zich afvragen hoe belangrijk antifeministische clichés geweest zijn voor het ontstaan van een masochistische subcultuur? Heeft dat milieu bijgedragen tot een demonisering of criminalisering van de vrouw die de strijd voor meer politieke en sociale rechten heeft gedwarsboomd? Was een masochistische man eigenlijk denkbaar zonder *Frauenfrage*?

In de masochistische pornoliteratuur heeft men die vraag positief beantwoord: "Het sociale feminisme heeft het ziekelijke masochisme voortgebracht"¹⁷⁴, stelt Marius Boisson zonder meer. Maar die bevestiging is eerder een erotisch *wishfull thinking* en om die reden niet erg betrouwbaar. Toenmalige seksuologen beschouwden mannelijk masochisme ondanks de nieuwe vakterm zeker niet als een nieuw verschijnsel. Eulenburg geeft een historische schets van het flagellantisme en meerdere auteurs citeren uit Rousseau's *Belijdenissen* waarin de achttiende-eeuwse filosoof lang voor Sacher-Masoch vertelt over het genot dat pijniging opwekte. Lang voor er van het vrouwenvraagstuk sprake was, genoten mannen en vrouwen van zweepslagen zonder dat dit een therapeutische (men dacht op die manier impotentie te bestrijden) of een religieuze functie had. En ook na de gender-revolutie van de eerste helft van de twintigste eeuw bleven sadomasochistische subculturen bestaan waarin onderdanige mannen hun fantasieën met de nog even zeldzame *domina's* hopen te delen. Dat het oprukkende feminisme, historisch gezien, niet samenvalt met het opkomende masochisme bewijst dat een te sterk causaal verband tussen beide wel uitgesloten is.

Nochtans kan men niet loochenen dat het vrouwenvraagstuk op zijn minst de masochistische fantasie heeft geprikkeld en de pornografie een soort ideologisch-erotische inhoud heeft gegeven. Overigens vindt men die politieke dimensie ook terug in de sadistische literatuur van die tijd. In het hoofdstuk "la correction conjugal" van *Etude de la flagellation*, ook uitgegeven bij Charles Carrington in 1899 en verspreid onder het collectieve pseudoniem Jean de Villiot, stelt de auteur zich de vraag wat de tuchtiging van de echtgenote nog heeft te betekenen in een tijdperk dat "zo bewogen wordt door het vraagstuk

¹⁷⁴ Boisson, *op. cit.*, p. 161.

van de vrouwenemancipatie"; voor de auteur was het duidelijk dat als de man zijn superioriteit verloor "de vrouw absoluut geen vrees meer voor de man had"¹⁷⁵. Verdorven door de doctrines van Stuart Mill had de emancipatie alle medelijden en respect uit de vrouw gehaald. Voor de auteurs is dit het vertrekpunt voor een nostalgisch, antifeministisch gemijmer over de vrouw van gisteren die nog genoot van de macht en wreedheid van haar echtgenoot. Maar in tegenstelling tot de sadist wiens verbeelding noodgedwongen naar het verleden wijst is de toenemende maatschappelijke macht van de vrouw voor de mannelijke masochist een gedroomde verhaallijn. Voor de scenarist van masochistische porno is de demonische, feministische feeks die zich wreekt voor de ondergang van het matriarchaat door weerloze mannen van hun viriliteit te beroven een uiterst geschikt protagonist. Maar of masochistische subculturen veel meer hebben gedaan dan bestaande erotische verlangens omkleden met maatschappelijke angsten en politieke betekenissen, is bijgevolg lang niet zo zeker. Bram Dijkstra deelt deze mening niet wanneer hij stelt dat "het masochisme van de laatnegentiende-eeuwse man met zijn manipulatie van het beeld van de vrouw als een dol en allesvernietigend beest een expressie was van zijn pogingen om met de implicaties van zijn marginalisatie, zijn verwijdering van de ware zetel van macht in de samenleving te kunnen leven"¹⁷⁶. Volgens Dijkstra is de masochistische man die in Parijse bordelen voor zweepslagen of voor *coitus succubens* betaalt, het perverse slachtoffer van een onverteerde groeiende gelijkheid tussen man en vrouw. Zijn psychopathisch seksueel gedrag zou het gevolg zijn van een mislukte aanpassing aan wijzigende maatschappelijke verhoudingen.

Hoewel niemand voorbij kan gaan aan de vermenging van het vrouwenvraagstuk, het antifeministische verzet en de masochistische seksualiteit, is Dijkstra's visie op de genese van de masochistische man te eenzijdig. Immers, ook toen was men zich bewust van de grenzen tussen spel en ernst. Hirschfeld stelt in de jaren '20 het "merkwaardig contrast" vast tussen dominantie en onderdanigheid in het dagelijkse leven en in het seksleven van mensen. Er zijn, zo hoort Hirschfeld van Berlijnse prostituees, officieren die een meesteres zoeken en soldaten die slaven eisen. Laurent had twintig jaar eerder al toegeven dat masochisten vaak een normaal leven leiden als ze niet door perverse wellust worden gegrepen en Raffalovich had in een nota voor de *Annales d'anthropologie criminelle* in 1907 opgemerkt dat "de rijpe en ernstige man die onder tafel op vier poten blaft en zich door een prostituee laat slaan, en zich regelmatig aan dit soort praktijken overgeeft, niet noodzakelijk een man is die de schoenen van zijn vrouw, zijn maîtresse of zijn gunsteling uittrekt". Een Parijs masseuse weet ons ten slotte te verzekeren dat "wij misschien het belangrijkste ambt in Parijs hebben, want wij genieten het voorrecht dat wij de meest aanzienlijke leden van de clerus, de ambtenarij en de koopmanswereld de roede mogen geven"¹⁷⁷. Het waren dus heus niet alleen pantoffelhelden die

¹⁷⁵ Jean de Villiot (pseud. coll.), *Etude sur la flagellation à travers le monde aux point de vue historique, médical, religieux, domestique et conjugal* (Paris: Charles Carrington, 1899, p. 399).

¹⁷⁶ Dijkstra, *op. cit.*, p. 274.

¹⁷⁷ Hirschfeld, *op. cit.*, p. 235-236, Laurent, *op. cit.*, p. 255; Raffalovich, 'Deux masochistes' ㊦

de onderdanige rol speelden en we kunnen ons zelfs voorstellen dat die vermenging van vrouwenvraagstuk en sadomasochistische porno voor sommige toenmalige *tops* en *bottoms* een erg ongelukkige associatie was; net zoals er tegenwoordig geëmancipeerde mannen met sadistische fantasieën zijn die zich wegens hun vrouwonvriendelijke begeerten soms verwijten maken¹⁷⁸.

Slotbeschouwingen

Het vrouwenvraagstuk sijpelde als maatschappelijk thema niet alleen de pornografische verbeelding binnen, maar ook, zoals we gezien hebben, de seksuologische theorieën over sadisme en masochisme. Onvermijdelijk plaatst men die theorieën in een machistische strategie van het antifeminisme. Sommige medici die zich over die perversies bogen hadden ongetwijfeld een dubbele agenda. Door te benadrukken dat mannen sadisten en vrouwen eerder masochisten waren, legitimeerde men de steeds problematischer macht van de man over zijn echtgenoot, dochters en werkneemsters. Het wetenschappelijke seksisme waarin men mannelijke agressie vanzelfsprekend vond, sprak de laatnegentiende-eeuwse man, die zich niet alleen in bed maar ook in het parlement zorgen maakte over zijn tanende viriliteit, moed in. Met atavistische verwijzingen naar zijn heldhaftig verleden, kon de Franse natie misschien terug de grootste worden.

Toch moest die prille seksuologische wetenschap ook enkele feiten onder ogen zien die niet strookten met dat heroïsche of tragische beeld van de *superman* of *wimp*. Sadistische en masochistische perversies kon men lang niet altijd verhalen op de zich wijzigende gender-verhoudingen. We hadden het al over dat "merkwaardige contrast" tussen dominantie en onderdanigheid in het dagelijkse leven en in het seksleven van mensen, maar er zijn nog andere feiten die tegen die "sociologisering" van sadomasochisme pleiten. Krafft-Ebing citeerde een patiënt die beweerde dat "masochisten af en toe sadistische gevoelens hebben", Eulenburg wist dat "hetzelfde individu zich afwisselend actief en passief kan opstellen en uit beide bevrediging kan putten" en Ellis meende dat "onderzoek van gevallen van sadisme en masochisme (...) voortdurende sporen blootlegt van beide soorten fenomenen in hetzelfde individu"¹⁷⁹. Voor de Duitse seksuologie was dit overigens een van de voornaamste argumenten om zich van Krafft-Ebings atavisme, waarin sadomasochisme en geslacht samenvielen, te distantiëren.

Toch is het pas de Wener Freud die in 1905 resoluut zal stellen, hoewel niets erop wijst dat hij over meer bewijzen dan Ellis of Eulenburg beschikte, dat "de

in Archives d'anthropologie criminelles, 1907, p. 119-120 en Fürstauer, *op. cit.*, p. 208. Bloch biedt in zijn *Das Sexualleben unserer Zeit* (p.638) al een verklaring voor dit feit: "een soort bevrijding van de conventionele eisen en maskers van het beroep". Op die manier wordt sadomasochisme zelfs een therapeutisch spel.

¹⁷⁸ Zie Dick Visser, *Met genoegen minder nemen: aspecten van sado-masochisme*, Anthos, 1986, p. 112-113.

¹⁷⁹ Krafft-Ebing, *op. cit.*, p. 111., Eulenburg, *op. cit.*, p. 5, Ellis, *op. cit.*, p. 100-101 waar hij zelfs naar het oudere werk van Féré en Colin Scott verwijst.

meest opvallende eigenaardigheid van deze perversie echter deze is, dat haar actieve en haar passieve vorm steeds bij één en dezelfde persoon gecombineerd worden aangetroffen. Wie er lust uit put anderen in een seksuele samenhang pijn te bezorgen, is ook in staat de pijn die voor hem uit seksuele betrekkingen kan voortvloeien als lust te savoureren. Een sadist is altijd tegelijk ook een masochist (...)”¹⁸⁰. Later systematisch empirisch onderzoek heeft Freud deels gelijk gegeven; het aantal “versatielen” is vrij omvangrijk¹⁸¹. Doordat sadisme en masochisme niet langer tegengestelde maar complementaire seksuele perversies zijn, ebde de maatschappelijke dimensie van ‘sadosomochisme’ geleidelijk weg. Met de toenemende loskoppeling van geslacht en gender verloor het zijn ideologische inhouden die nu nog slechts als spelelementen in lokale SM-clubs dienst doen. Het is mogelijk dat clubleden in de Belle Epoque dit spel geenszins ernstiger speelden (de “feministen” van vroeger zijn misschien de “politieagenten” of “kampcommandanten” van tegenwoordig), toch namen bezorgde seksuologen-gerechtsgeneesheren de sadist en masochist heel ernstig. Ook het succes van de psychoanalytische verklaringen tijdens het interbellum was verantwoordelijk voor het einde van de politiek-sociologische kijk op sadosomochisme. Freud, Stekel, Reik en Kugelmeier zochten de oorzaken voor sadosomochisme, dat men nog steeds als een psychopathologische aandoening beschouwde, binnen de grenzen van het gezin. De instabiele verhoudingen tussen Ego, Ich en Über-Ich vervingen de dominantiestrijd tussen man en vrouw.

Tegenwoordig zegeviert een nieuw soort sociologisme dat evenwel niets meer met het oude heeft te maken. Sinds Paul Gerhard, maar vooral Andreas Spengler, Thomas Weinberg en Levi Kamel bestudeert men sadosomochisme nog louter als subcultureel, sociaal gedrag, als interacties tussen clubleden¹⁸². Hedendaagse sociologen en postmoderne filosofen hebben de banden tussen subculturele microwereld en politiek-ideologische macrowereld doorgeknipt. Sadosomochistische subculturen zijn autonome dragers van betekenissen die niet langer verwijzen naar grotere maatschappelijke discours. *Il n’y a pas de dehors club*.

Die knusse clubsfeer bleek soms toch te eng als juist feministen de geneugten van sadosomochistische seks gingen proeven¹⁸³. Geconfronteerd met de

¹⁸⁰ Sigmund Freud, *Drie Abhandlungen zur Sexualtheorie*, 1905, Ned. vert. in *Klinische beschouwingen I*, Meppel: Boom, 1985, p. 88. Veel betekenisvol is overigens dat in de nieuwe versie van 1914 de paragraaf waarin stond dat “de seksualiteit van de meeste mannen een ingrediënt van agressie vertoont” wordt weggelaten.

¹⁸¹ Spengler (‘Manifest sadosomochisme of males: results of an empirical study’, *Archives of sexual behavior*, 1977, p. 441-56) stelde vast dat slechts een minderheid exclusief sadist of masochist is, de meesten alterneren tussen dominante en onderdanige rol. Moser & Levitt (‘An exploratory-descriptive study of a sadosomochistisch oriented sample’, *Journal of sex research*, 1987, 322-37) vonden ook dat de helft van de mannen zowel dominant als onderdanig is. Breslow, Evans and Langley (‘On the prevalence and roles of females in the sadosomochistische subculture: report of an empirical study’, in *Archives of sexual behavior*, 1985, 303-317) vonden opnieuw een meerderheid ‘versatielen’ of alternerend dominant en onderdanig.

¹⁸² Zie de readers samengesteld door Thomas S. Weinberg en G. W. Levi Kamel, *S and M: studies in sadosomochisme* (New York: Prometheus, 1983) en *S & M: studies in dominance & submission* (New York: Prometheus, 1993).

¹⁸³ Zie over de problematische verhouding tussen eigentijds feminisme en sadosomochistische

schijnbare onverenigbaarheid van feminisme en sadomasochisme, zochten ze naar rechtvaardiging voor hun erotische voorkeuren. Sommigen waren nog zo onder de indruk van het antifeministische discours in de SM-theorie en -pornografie dat men meende dat alleen lesbisch sadomasochisme 'politiek correct' was. "Ik geloof", zo schreef Barbara Lipschutz, "dat sadomasochisme als bevrijdende praktijk maar mogelijk is in een lesbisch-feministische context. (...) Als lesbische feministe geloof ik dat het voor iedere vrouw bijzonder zelfdestructief moet zijn om in een SM-spel met een man om het even welke rol te spelen"¹⁸⁴. De opvatting dat sadomasochistische seks op een of andere wijze samenhangt met een patriarchale cultuur waarin de man over de vrouw beschikt, leeft onder sommige feministen nog zo sterk dat men nog slechts meent te kunnen kiezen tussen homoseksueel sadomasochisme of geen sadomasochisme. We hebben door de raakvlakken tussen antifeministische thema's en sadomasochistische fantasieën te beschrijven inderdaad gezien hoe innig beide discours met elkaar verweven waren, maar de complexiteit van die interacties waarschuwt ons tegelijk voor dit soort resolute dilemma's waarin ernst en spel, theorie en praktijk, verbeelding en realiteit niet langer onderscheiden worden.

seks, ook Bill Thompson, 'De fabriek der verzinsels: de sociologie van het sadomasochisme', in dit nummer van *Ethiek & Maatschappij*.

¹⁸⁴ Barbara Lipschutz, 'Catexis: a preliminary investigation into the nature of S-M', in Samois (ed.) *What color is your hardkerchief?: a lesbian S/M reader* (Berkeley: Samois, 1979, p. 9-10). Dit lesbisch-sadomasochistisch pamflet heeft voor heel wat opschudding gezorgd in feministische kringen, zie Robin Ruth Linden (ed.), *Against sadomasochism: a radical feminist analysis* (Palo Alto: Frog in the well, 1982).